

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 66
(17554)

2008 чылдың
июнь 24,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Политиктиг
партияларда

Июнь 19-та Чадаананың Үстүң-Хүрээ девискээринге чаа хүрээ тудар черни тодарадыр улуг езулал чогул бүткен. Аңаа Тываның Камбы-ламазы Джамбел Лодой башкы, Чөөн-Хемчик кожунунуң Даа ламазы, бугу Тываның Кеский ламазы Кумзат башкы, Индияга өөренип турган Чиңгис башкы, Чадаананың Алды-Хүрээниң кунери Тимур Сандан, эмчи лама башкы Бойду база Тыва Республиканың Чазааның Үстүң-Хүрээ тудуунуң талазы-биле куратору Игорь Дулуш олар езулалга киришкен. Бистиң корреспондентивис ол дугайында чугаа кылып, Тываның Камбы-ламазы Джамбел Лодой башкы-биле ужурашкан. Ону мооң адаанда парладывыс.

— Элдеп тоолзуг демдектерни башкылар эскерген-дир силер аа, Лодой башкы?

— Ындыг. Үш кымыскаак өөнге таварышканывыс база уткалыг. Ол чаа хүрээ тудар чер девискээринге үш кымыскаак өөн эскердивис. 1 дугаары — туттунар хүрээниң ханазының иштинде, 2 дугаары, оон шала улуу ооң ханазының дашты болур черде. А 3 дугаар эң улуу Чойра шөлү болур черде. Ында кымыскаак дээрге эмгезок, имилеме болду. Кымыскаак өөн чер болганга тутпаса болгай. Ынчангаш ону бодап

чүве, чурукта ооң көстүрү шоолуг эвес, эскертинмес үнген-дир — дээш, башкы чуруктарны көргүстү. Шынап-ла, ийи лама башкының ортузунда ак чырыкты эскерип болур чорду, а солун арнынга ол ылап көзүлбейн баар боор (ред.).

— Чаа хүрээ тудуунуң турар чериниң езулалы ооң-биле доозулган, тудуг эгелээр ол-ла бе, башкы?

— Субурган-даа, хүрээ-даа тутканда, ол чериниң чер, суг эзелериниң ыдыктыг бумба-савазын шыгжаар деп езулал турар. Бо чаа

— Хүндүлүг Камбы-лама Джамбел Лодой башкы, Тываның төөгүзүңге артып калыр төөгүлүг езулалга киржир ааскежик силерге таварышкан дээрзин өөрүп дыңнадывыс. Хүрээ тудар черни канчап шилип тыпканының дугайында «Шын» солунуң номчукчуларыңга сонургадап чугаалап бээрин силерден диледим.

— Хоочун «Шын» солунуң номчукчулары — тыва чонувустун амыр-мендизин айтырбышаан, айтырыңарга допчузу-биле харылап берейн.

Хеп-хенертен болган чүве бо. «Пор-Бажың» фондузунуң удуртукчузу Тамара Павловна телефоннап келгеш, хүрээниң ханаларын тудуп эгелээри-биле ону кааа тударын, турар черин дүрген айтып бээрин дилээн. Ажылды удаа-дараа эгелээр деп турарын ол тайылбырлады. Кааа, канчаар ажилды эгелезе экил дээрзин айтырды. Ам канчаар, бүгү далаш-биле Чадаанже эртенинде дораан бадыптывыс. Четвергте орук ара чоруп ора, сагыш-сеткилге хөй-ле бодал дойлул чорду. Канчап-ла ол черни тывар улус боор бис деп сагыш чоаан чүүлүвүс-ле ол. Ынчангаш орукка чоруп ора, Бурган башкыларга, Далай-Лама башкыга мактал номун номчуп чордувус.

Эки езу-демдектерге таварышкаш харын сагыжывыс чингеп халдып ордувус. Орукка хөй чылгы малга таварыштывыс, олар хойлаар талавысче эрткен. Ол дээрже хөлчөк эки демдек-тир. Орук дургаар чаашкын таваар чаап турду.

Үстүү-Хүрээге эртежик-ле чедип келдивис. Чер хемчээли кылыр ажилчыннар, специалистерни бада бээр деп дыңнаткан болганда, эртежик баткан ужурувус-даа ол. Оларны мурнай келген болдувус. Дүүшке чедир манап алгаш, олар чедип кээрге, кол сорулгавысты күүседип кириптивис. Эргилдир өөренип көргөш, Эрги-Хүрээниң солагай талазынче углай басып ора, хем дажыңга таваржы бердивис. Сактырга моон ыңай барбаңар дээн-даа ышкаш. Ол дашты кым, та кайы шагда эккеп каан, өт-сиген аразында ханы чыдар даш болду. Хүрээниң турар чери бо эвеспе дижиң чугаалажып турар аравыста, дээрден чадаланчак солаңгы чырып бады келди. Ам-на ылап бурганнарның, дээр-деңгерлерниң сымыранган демдээ-дир деп билдивис. Үстүү-Хүрээниң артынчы ханаларындан ол даш чыдар черге чедир 200 метр.

Үстүү-Хүрээни долгандыр Чойра шөлү дээр ыдыктыг черге

чаа тудугну тудуп болбас. Ол ыдыктыг чер хевээр артар ужурулуг, чүге дизе аңаа шаанда мун ажыг лама ном кагжып, ном номчуп турган. Ном кагжыр дээрже, философияның ханы утказын сайгаржып, удур-дедир айтыржып, харыылажып, улуг чугааны кылыры-дыр. Муң ажыг лама ном номчуп турган болгаш ол Чойра

шөлү — ыдыктыг шөл болур. Хүрээ долгандыр ол шөлдүн күжүн, энергиязын арттыраы чугула дээрзин эки билип турдувус. Үстүү-Хүрээ сарыг шажынның дээди философиязын өөредип турган ынчангы улуг университет, академия-дыр ийин амгы шагны-биле алыр болза. Бойдустун, бурганнарның чоруткан им-демдектерин сүзүк, бүзүрел-биле хүлээп ап, ол черге доктаап, чаа хүрээниң турар чери деп хүлээп көрдүвүс.

Оон ыңай улаштыр чоруп оравыска, улуг доора даш таваржы берди. Демги даштан ол доора чыдар даш 40-50 хире метр черде чыдар болду. Эскерип турары-выска, Эрги-Хүрээниң кирер эжи-нин дужу. Ынчап кээрге, бо доора даш чыдар чер дээрже, хүрээниң хериминиң аксы турар чер-дир деп билдивис.

көөрүвүске, улус-чонунуң чыгыр чери деп демдек билдинип турар, Чойра шөлүңге эң хөй кижилер чыгыр, номга олар болгай, ынчангаш ында кымыскаак өө эң улуг болган ужуру-даа ол боор он деп көрүп, билдивис.

— Ол бүгүнү чүве эскербес кижиле болза, чүү деп-даа эскербес аа?

— Оон база бир кайгамчык чүүлү (демдек) көрдүвүс. Хүрээ тудар чер шилип алдыган болганда, аңаа аас-кежиктиң бүгү байдалдарын тургузар, ол черни айызаарын дилээри-биле Бурган башкыларга ном номчуп эгелээр деп турувуста, чырык солаңгылар баткан соонда, дээр чөлээштели берген. Бо чурукта көрүңер даан, чөлээш тода көстүп турар, а эгезинде чадаланып бады келген ак солаңгы чурукта ийи ламаның ортузунда кылдыр тырттырган

хүрээниң бумба-шыгжамының байырлалын июль 6-да эрттирер бис. Ол хүн Чырыткылыг XIV-кү Далай-Лама башкывыстың төрүт-түнген хүнү-биле, Майдыр эргил-дезиниң хүнү база катчып турар, онза хүн деп билип турар бис. Июнь 19-тун хүнүнде Бурган башкылар, буддалар, дээрниң такинилери илби-шиди айдызы-биле чөлээш тыртып, чаа хүрээниң тудуунче ээ көрнүп турары ол деп сүзүктөп хүлээдивис. Июль 19-тун хүнү Пар хүнү — күчү-күштүг хүн болуп турар, Ылаш олуттук (чымчак олут тур), 5 сарыг меңгилиг хүндүр. Беш сарыг меңги дээрже Бурган башкының бодунуң меңгизидир. Хеп-хенертен болган-даа болза, ала-чайгаар ыңдыг эки хүнге таварышкан болдувус. Бумба шыгжаар июль 6 база эки хүн болуп дээрзинге бүзүрээр бис.

(Уланчызы 2-ги арында).

Чаа хүрээ тудар черде бөлүк башкылар болгаш тудугнуң специалистери.

ЧАА СОҢУТКАННАР ӨӨРЕНГЕН

Тывада «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның девискээр салбырының күүсүмү Таңды кожунга партияның эге салбырларының чаа соңгуткан секретарларының болгаш ревизорларының семинарын эрттирген. Ооң киржикчилери партияның иштики ажылының, партияга хүлээп алышкынның, учеттарны, документилерни кылырының болгаш өске-даа айтырыгларны өөрөнгөн. Партияның эгелээшкени-нериниң, ооң төлөвилелдерин амыдыралга боттандыраарының дугайында суртаалды чон ортузунга калбартып чорударынче, бо ажылдың утказын экижидеринче, арга-дуржулганы сайзыраңгай-жыдарынче кичээңгейини салган.

Партия тургузуунуң, партияның чурумунуң, удуртукчу документилерни күүсөдириниң, контроль-ревизия органның ажыл-чорудулганының дугайында илеткелдерни партияның салбырының күүсүмунуң удуртукчу-зунуң оралакчылары А.Д. Куулар, Е.Ч. Ховалыг олар кылган.

Семинарның киржикчилери амгы үе-чадада «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүн-нери чүнү кылырының дугайында эки билип алганнар.

Елена ХОВАЛЫГ,
партияның девискээр сал-бырының парлалга албаны.

ХӨЙ-НИИТИ ЧӨВУ- ЛЕЛИН ТУРГУСКАН

Россияның Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизиниң дужаалы-биле Россияның Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизиниң чанында Хөй-ниити-консультативтиг чөвүлелиниң дугайында Дүрүмнү бадылаан.

Россияның Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизиниң чанында хөй-ниити-консультативтиг чөвүлелиниң организастыг хуралы болуп эрткен. Чөвүлел чөвүлээр-консультативтиг орган, ону тургускан сорулгазы болза, Тываның девискээринге күрүениң миграция политиказын боттандыраарыңа килдис-биле хөй-ниити, эртем организацияларының болгаш бизнестин төлээлериниң аразында ажыктыг кады ажылда-жылганы чорудары болуп.

Чөвүлелдин составында ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының депутаттары, ТР-ниң Чазааның болгаш Кызыл хоорайның мэриязының харыскалгалыг ажилдакчылары, хөй-ниити организацияларының болгаш бизнестин төлээлери кирген.

Россияның Федералдыг миграция албанының Тыва Республика талазы-биле килдизиниң чанында Хөй-ниити-консультативтиг чөвүлелиниң даргазынга ТР-ниң Чазааның Даргазының Канцеляриязының контроль-аналитика эргелелиниң ажилдакчызы Владимир Багай-оол соңгуткан.

Бистиң корр.

Аяс-оол САМ — ТУЛГАН ХӨӨМЕЙЖИ

Бүгү делегейниң 5-ки «Хоомей — Төп Азия чоннарының эртинези» этнохөгжүм симпозиумунун мөөрейинге киржир эрге дээш, республиканың хөөмейжилеринин аразына эрткен шилиндер шилилгези доозулган. Июнь 20-21 хүннеринде С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңына ниитизи-биле 80 ажыг хөөмейжилер база 17 бөлүктөр болгаш ансамбльдар ачаа киришкен.

Тываның Улустун хөөмейжизи, Россияның алдарлыг артизи Коңгар-оол Ондарны-биле алыр болза, бо мөөрейге шупту хөөмейжилер кээп киришпээн, чамдыктары гастрольда, чамдыктары ол-бо өске чурттарда чоруп турар. А оон аңгыда «Тываның Улустун хөөмейжизи» хүндүлүг аттын эдилекчилери бо шилинде мөөрейге киришпээн, олар кандыг-даа шап-таразын чокка дорт эртер эргелиг.

Жюри: даргазы эртемден З.К. Кыргыс, кежигүннери Россияның алдарлыг артистери, Тываның Улустун хөөмейжилери Кайгал-оол Ховалыг, Коңгар-оол Ондар, Тываның Улустун хөөмейжилери Алдын-оол Севек, Борис Монгуш, «Улустарның найыралы» орденниң эдилекчизи, «Саян» ансамблиниң хоочуну Владимир Монгуш, Улусчу чогаадылга төвүнүн директору А.Ч. Айыр-Санаа.

Бо байырлалга эң улуг назылыг хөөмейжи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы 63 харлыг Эрес-оол Чамыянович Куулардан эгелээш, он харлыг Айгор Көшкендейге чедир ат-сураглыг болгаш хөйге ам-даа билдинмес аныяк хөөмейжилерге чедир — шупту киришкен. Оларның хөөмей-сыгыдын Гала-концертен магадап көрдүвүс.

Мөөрейниң түннелин үндүрүп

тура, жюри даргазы — уран чүүл эртемнеринин кандидаты, делегейниң «Хоомей» төвүнүн директору Зоя Кыргысовна Кыргыс ук мөөрейге хамаарыштыр мынчаар чугаалаан:

— Шилинде мөөрейде адашкылар, алышкылар, ат-сураглыг хөөмейжилерниң салгалдары, уйнуктары, чээннери киржип турары солун. Тывалар хөөмейин кажан-даа кагбайн, салгалдан салгалче дамчыдып чораанының дорт бадыткалы бо ышкажыл.

Хөөмейжи боду хөгжүм херексели болуп турары-биле онзагай. Ынчан кээрге, кандыг-даа эт-херексел үе эртерге элп каар болгай. А хөөмейжилер дээрге дириг кижилер-дир, олар база өске мергежилдин кижилери-биле дөмей социал камгаламга алдынган турар ужурлуг. Балет артизи канчап 20 чыл эртерге пенсияже үнер эргелиг-дир, хөөмейжилер база ындыг эргелиг болзун дээш эгелээн улуг ажылыбыс барык адакталып турар. Хөөмейжилерниң кадыкшыл байдалын шинчилеп, хөөмей кижиниң мага-бодунга кайы хире салдар чедирип турарын ханы сайгарып, хөй эмчилер, эртемденнер, психологтар, физиологтар хайгаарап келген. Ол ажылды эң баштай-ла 1992 чылда деткээн ынчангы Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ше-

риг-оол Дизижинович Ооржакка четтиргенивисти хөөмейжилерниң өмүнээзинден илеретпес арга чок. Ол ажылды төнчүзүңгө чедиреринге деткимчези дээш амгы Тыва Республиканың Чазанга база улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис. Ынчангаш хөөмейниң төрөөн чурту Тыва дээрзин бистиң хөөмейжилер каяа-даа бадыткап шыдаар, ынчалза-даа хөөмей чурту Тыва дээрзин албан езуу-биле бадыткап турар документ херек. Ону чедип алыры-биле делегей чергелиг улуг шуулган хөөмей симпозиумнарын Тывага организаптап турар ужурувус-даа ол.

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказы-

ның яамызының мурнундан байыр чедирип сөс алгаш, Марьятта Маадыр-ооловна хөөмейжилерге 5-ки Бүгү-делегейниң хөөмей симпозиумунун мөөрейинге киржир эргениң сертификаттарын шилит-

лээдип берген. Чадаананың «Салгал», Өвүрнүн «Буланныгың сылдызы» аас чогаал бөлүктөрүн беш-беш муң рубльди кеңгире садып алыр кылдыр берген.

Номинациялар аайы-биле тиилекчилер: «Көрүкчүнүн со-нуургалы» номинацияга тиилекчи Өвүрнүн Дус-Дагдан Мergen Куулар болган. «Тиилелгеже чүткүл дээш» — Откун Достай, Владимир Ойдуураа; «Эң эки херээжен хөөмейжи» — Шолбана Белек-оол (Дензин); «Ойдуураа аяны» дээш — Аракчаа Чолдак-Кара; «Эң аялгалыг хөөмей» — Сайын-Херел Өпей; «Тускай хөгжүм каасталга дээш» — Мөңгүн-оол Домбаштай; «Кожан каргыраа» — Кежик Чамбал; «Эң эки сыгыт» — Ай-Хаан Монгуш; «Даг каргыраазы» — Даң-Хаяа Хертек; «Эң эки күүселде чыландык» — Алдар Дамдын; «Эң эки күүселде эзеңги» — Ихтиандр Ховалыг; «Эң эки күүселде каргыраа» — Байлак Монгуш; «Эң эки күүселде сыгыт» — Чечен-оол Монгуш; «Эң эки күүселде хөөмей» — Эрик Сарыглар; «Эң эки өг-бүлө ансамбли» — «Адашкылар» (Герман Куулар); «Тандыдан «Сыгырга» ансамбли; «Эң чараш национал хеп» — Артыш Монгуш;

Дипломантылар: аас чогаал бөлүктөрүнден — 3-кү чергениң диплому «Салгал» Чөөн-Хемчик; 2-ги чергениң диплому — «Сарыг-Хая» Бай-Тайга; 1-ги чергениң диплому — «Амырга-Моос» ТКУ;

Лауреаттар: 3-кү чергениң — Аян Ширижик; 2-ги чергениң Евгений Сарыглар; 1-ги чергениң — Евгений Оюн.

Гран-при шаңналын Кызылдан Аяс-оол Сам чаалап алган.

Улуг шуулганың мөөрейинге база тиилелгени күзедивис, чоргааралыбыс хөөмейжилер!

Светлана Дачын-ХӨӨ,
бистиң корр.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чүү-даа чүве ужур-уткалыг болур болгай, ынчангаш ол хүн көргөн-билген чүүлдеривис база ындыг болбас аргажок. Боттары-выс безин кайгап ханмаан бис. Пор-Бажыңның төлээлери бо бүгүнү мырыңай хуулгазын күш кылдыр хүлээп көргөннер, биске шала бүзүрөксевейн-даа турду-ла ыйнаан харын, а бо болуушкуннар соонда, оларда чигзиниг артпаан боор деп бодап тур мен.

— **Үстүү-Хүрээ комплекзиниң тудуунга эки тура-биле ажылдап турар тудугжуларның аразындан 20 кижини Бурятияның Иволга дацанынче чоруткан деп дыңнадывыс. Тудугжуларга шаңнал болуп турары ол ирги бе, Лодой башкы?**

— Июнь 18-те Будда Шакья-муни бурганниң чыргал четкен хүнүнүн байырлалын таварыштыр Бурятияның сарыг шажынның тураскаалдарын көрүп, хүрээлеринге кирип, номга оруп алзын дээш эки ажылдаан тудугжуларны чорутканы ол. Ол хүннерде Иволга дацанынга Хамбо-лама Дашдоржи Итгэлов башкының көрүп, ооң мага-бодунга дээп, тейлеп алыр аас-кежик оларга таварышкан. Ол дацан девискээринге бистиң тыва лама Кенден-Сүрүң башкы ажылдап, чурттап чораан болгай, аңаа бистиң хөй хуурактарыбыс өөренип алган, ам-даа өөренип турар. Ынчангаш ол девискээрге тейлеп, мөгөөри тыва кижиге улуг өөрүшкү болур. Бистиң хүрээ тудугжулары улам хей-аът кирип, чаагай үүлө-херээн чогулгалыг кылыр дээрзинге бүзүрөл улуг. Тыва Республиканың Чазанга тудугжуларга көргүскөн хүндүткели дээш, Тываның Камбы-лама эргелелиниң болгаш бодум

ЧАА ХҮРЭЭНИ КАЯА ТУДАРЫЛ?

хуумда өөрүп четтиргенивисти солун дамчыштыр илередип тур мен.

— **Чоннуң тудуунун эгелээни-биле холбаштыр чонувуска чүнү чагып, сүмелексээр силер, башкы?**

— Ыдыктыг чер — хүрээ тудуунга бүгү чон үлүүн кириерин күзээр-дир мен. Өргүл кылыры буянын үүлө-дир. Өргүл кылып шыдавас-даа болза, шаа-биле йөрээл салыр болза эки. Кандыг-ла бир арга-биле сүзүүнер, йөрээлдер салып, тейлеп, Үстүү-Хүрээниң ханаларындан айыс алырын күзедим. Дыштаныр хүннерде, чайгы шөлээндерде-даа бол, аңаа чедип, айыс алыр болзунарза, ал-бодунарга-даа эки, хүрээниң катап тургустунарынга-даа улуг идиг болур дээрзин утпаңар, чонум. Тывада арткан чаңгыс-ла ыдык хүрээвис ол ышкажыл, ооң күш-күчүзү улуг. Ыдыктыг ораныбыс деп хүлээп көрүп чоруулунар.

— **Солун болгаш ханы уткалыг чугаа-тайылбырыңар дээш, улуу-биле четтирдивис, хүндүлүг Джамбал Лодой башкы. Буянын үүлө-херээңер бүдүп, чорууңар чогул-ла турар болзун ам!**

— Буян доктаазын! «Шын» солунун бүгү номчуларыңа болгаш ооң ажылдакчыларыңа бүгүлө чүүлдерге экини күзедим. Байырлыг.

Светлана БАЛЧЫР
интервью алган.

Чуруктарны Камбы-лама эргелелинден алган.

**Д.Ч. Ондарның дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ЧАЗАНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ
ЧАРЛЫ**

2004 чылдың июль 27-де «Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанының дугайында» №79-ФЗ Федералдыг хоойлунун 33 чүүлүнүн 1-ги кезээниң 3-кү пунктузу езугаар Тыва Республиканың Орук ажыл-агый агентилелиниң директорунун албан-дужаалындан **Данзын-оол Чалзапович Ондарны** хостаар.

Үндезини: Д.Ч. Ондарның 2007 чылдың декабрь 25-те амы-хууда билдиришкени.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы **Ш.КАРА-ООЛ**

Кызыл хоорай

2008 чылдың июнь 19 №102

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Дүүн, июнь 23-те, Улусчу чогаадылга бажыңыңа Үстүү-Хүрээ тудуунга хамаарыштыр массалыг информация чепсектеринин журналистери-биле Тываның Камбы-лама эргелелиниң, «Пор-Бажың» фондузунун, хүрээ тудуун кылып турар коллективтин төлээлери болгаш Үстүү-Хүрээ талазы-биле куратор, хөгжүмчү Игорь Дулуш олар парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа чаа хүрээ тудуун болгаш делегейиниң дириг хөгжүм фестивалы «Үстүү-Хүрээ» дугайында чугаа болган. Бистиң корреспондентивистиң оон бижээн чүүлүн дараазында «Шын-дан» номчуур силер.

Комитет даргазын ажилындан хостаан

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының үшкү сессиязының түннел хуралы туруп көрбээн шимээниги, чаргы-чаалыг байдалга болуп эрткен. Байдалдың чылдагааны – депутаттарның хөй кезининг парламентиниң бюджет комитетининг даргазы Роза Дегени албан-дужаалындан хостаарының дугайында ооң баштап турганы комитетининг кижигүннерининг мурнунда-ла үндүргөн шиитпирин деткип, бадылааны болган.

«Роза Дегени мен баштай дыка деткип, аныяк кижидир сен, күрүне органнарынга удуртуп баштаарының дуржулгазын алырының таарымчалыг аргазы сенде тургустунган-дыр, деп чагып-даа турдум – деп, депутат Зинаида Ондар сөс алгаш чугаалаан. – Ынчангаш бо хүн мындыг айтырыгны сайгарары меңээ амыр эвес-тир.

Парламентининг Чөвүлел хуралдары понедельник санында болуп турар. Аңаа комитет даргаларының азы Чөвүлел кижигүннерининг киришкен турары ыяап дээрзи депутаттарга билдингир. Ынчалза-даа Роза Доржуевна ынаар ховар баар, ынчангаш комитеттинг айтырыглары четче шиитпирлеттинмейн баргылаар. Мен Роза Дор-

ооң орнунга болзумза, частырыгны кылдым, меңээ ону эдип аар аргадан беринер деп дилээр ийик мен, а ол канчап турар-дыр, көрүп тур бис ышкажыл».

Сессия хуралында Роза Дегени деткири-биле Чазак даргазының оралакчылары барык бүрүнү-биле парлалга албанының үделгези-биле келген. Депутат Роза Дегени президиум мурнунга туруп алгаш, хуралдың ажилын болдурбазын оралдажып, ам-даа уламчылааин бе деп, чазак кижигүннеринден айтырып ап турганы хамыкты кайгаткан. Президиум мурнунга барып, канчаар-даа аажок алгыржып тура-ла «меңээ сөстен беринер» деп негелде-биле үш депутат үнүп келген. Арткан депутаттар олуттарынга олурбушаан, бадылаашкын-биле бодунуң туружун илереткен. Түннелинде депутаттар 18 үн-биле депутат Роза Дегени комитет даргазы хүлээлгезинден хостаан. Үш кижиги ук шиитпирге удурланган. 10 депутат шуут бадылаваан.

Хүлээп алдынган шиитпирге удурланган депутаттар элээн каш кижини ыйыдып туруп эдертип алгаш, залдан үнүп чоруй барган. Зал иштинге халчыл, сессияның ажилына шаптыктап турганы-биле кады өске чалаттырганнардан залды хостаарын негээр ужурга депутаттар таварышкан. Илеткелчилерни хамаарышкан айтырыын

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында

турар үеде федералдыг бюджеттен немелде саң-хөө дузазы 814,7 млн. рубль кирген. Ынчангаш бюджеттинг орулга болгаш чарыгдалының талазы-биле планы тодарадыры чугула апарган. Кириген өскерилгелер-биле каттай Тыва Республиканың бюджетиде чарыгдалдыг кезээ 11498,3 млн. рубль, орулгалыг кезээ 11281,7 млн. рубль болурун планнаан.

Хоойлу төлевилелинде чазактын киригени чамдык айтырыгларга депутаттар чөпшээрешпээн. Ынчалдыр, Каа-Хем суурнунг канализация коллекторунунг тудуунга бюджетте көрдүнгөн акшадан барык 6 млн. (5 897 муң) рубльди казыыр дээниге чөпшээрешпейн, мурнунда хүлээп алдынганын езугаар 14 296 муң рубльди камгалап арттырган. Кызылдың Каа-Хем кудумчузунга суг базар коллекторнунг тудуундан 957 800 рубльди казыыр дээниге депутаттар удурлангаш, мурнунда бадылаттынган 6 851 муң рубльди хөвээр арттыралын шиитпирлээн.

Чурт-шинчилел музейинге камгалап системазын күштелдиреринге 8 миллион рубльди немээрин саналдаан турган. Депутаттар ук сорулгаларга бюджетте чыл эгезинде көрдүнгөн 10 млн. рубль чыл дургузунда ажилдарны чорударына четчир деп санааш, чазактын кириген эдилгезин бадылаваан. Музей чанында фонтанны чедир кылырынга 8 667 муң рубльди немээр дээниге мурнунда чылдарда база фонтан тудуун доозарынга четчир болгаш артар акша түнүп үндүрүп турган (чүгле эрткен 2007 чылда безин 14 миллион рубльди чарыгдалаан), ол акша кайнаар барганын тодаратпаан шаанда немелде акша шилчидери болдунмас деп,

биле деткээн. Ол ышкаш Кызылдың 15 дугаар школазының чанында ажылгалда кире берген эге школаның тудуун чорутканынга кредитор өрезин дуглаарынга 19 миллион рубльди аңгылаар дээнин депутаттар чүүлдүг деп санаан.

Депутаттар немелде эдилгелер-биле ЖСК-4 кооперативтиг бажың

ганнарының болгаш мал ажылын чорудуп, продукцияны бүдүрүп турар юридиктиг болгаш хуу кижилерниң аразында хамаарылгазын, бот харысалгазын тодараткан. Ылаңгыя ветеринария албаны болгаш мал эзлерининг кады ажыл-чорудулгазын тодараткан. Мал ажылының учет болгаш отчетунга

тудуун доозарынга 3 миллион рубльди немээри дээш бадылаан. Чүге дээрге, ол бажыңның тудуун доозарынга чоннуң төлөп каан акшазын эгидери дээш күрүне харысалгалыг деп депутаттар санап турар. Депутаттарның айтырыгга хамаарыштыр туружун республиканың прокуратуразы база деткээн: чоннуң сонургалдарын камгалаарынга акша-төгерикти республика бюджетинден үндүрери ыяап дээрзин прокуратураның төлээзи тайылбырлаан.

База ол ышкаш депутаттарның эдилгезин езугаар 1 миллион рубльди КЦО «Аныяк» өөредилге черинче угландыралын шиитпирлээн.

Орук озал-ондаан кызырар дээш...

«2009 – 2012 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруу» республика программазының төлевилелиниң дугайында Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының доктаалының төлевилелиниң дугайында Тыва Республиканың иштиги черектер яамызының, Тыва Республиканың орук-транспорт болгаш харылзаа яамызының, Тыва республиканың кадык камгалап яамызының ажилдап кылганы доктаал төлевилелин чугаалашкан.

Программаның кол сорулгазы, республиканың девискээринге орук озал-ондаандан өлүп, кем-дээр чорукту кызыралы, федералдыг, тус чер болгаш муниципалдыг оруктарга озал-ондактын деңгелин чавызадыры. Программаны акшаландыралы-биле 131, 317 млн. рубль, ооң иштинде федералдыг бюджеттен 83, 808 млн. рубль, республика бюджетинден 33, 119 млн. рубль көрдүнгөн.

Мал ажылынга хамаарыштыр

«Тыва Республикага мал ажыл-агыйын организастаарынга чамдык айтырыглар дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунунг дугайында» хоойлу төлевилелин сайгарып көргөн.

Хоойлу төлевилелинде Тыва Республиканың күүсекчи органының, тус чер бот-башкарылга ор-

хамаарыштыр чамдык айтырыгларны тодараткан. Ол ышкаш мал санаашкынын чорударының чурумун, комиссияларның ажыл чорудулгазынга хамаарыштыр чаа чүүлдерни немээн. Ылаңгыя малчын коданда туруп турар бүгү малдың санаашкынын чыл санында албан чорударын хоойлу төлевилелинде айыткан.

Сорулга күүсеттинген

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының даргазы Василий Оюн үш дугаар часкы сессияны түннел, депутаттарга дыңнадыг кылган.

Эрткен часкы сессия үезинде 74 хоойлуларны хүлээп алган. Иитизи-биле бо чыыштын эгезинден бээр амыдырал ужур - дузалыг 213 хоойлуларны депутаттар хүлээп алган. Бо бүгү депутат ажыл-чорудулга амгы үеде парламентиде туруп турар ийи партияжи фракцияларының демниг ажылын херечилеп турар. Оларның республикага социал-экономиктиг айтырыгны шиитпирлээринге болгаш политиктиг турум чорукту чедип ап, сонгукчуларның сонургалынга дүүштүр чаңгыс аай угланышкынын ажилының түннели болган.

Ооң-биле чергелештир республикада чамдык политиктиг турум эвес байдалдың үезинде, чазак-биле демниг, билишкениниг ажыл-чорудулганы чедип алыры чугула дээрзин айыткан. Ол ышкаш депутат корпусунг иштинде чамдык бот-боттарын билишпейн баар таварылгаларны ажып эртери чугула.

Чаа чыыш үезинде депутаттар чер-черлерге кичээнгейни күштелдирген. Тус черлерниң шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларынче кичээнгейни угландырып, төгерики столдарны, үнүүшкүннүг хуралдарны удаа-дараа эрттирерин практикалаан. Ындыг үнүүшкүннүг тус чер бот-башкарылга органнарынга боттуг дуза болгаш кады ажыл-чорудулгага дөгүм болуп турар. Часкы сессия үезинде 9 төгерики столдарны, 4 чазак шагын болгаш комитеттериниң 5 үнүүшкүннүг хуралдарын эртирген.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны.

жуевна келбейн баарга эки турам-биле Чөвүлел хуралга барып, шиитпирлеттинип турар айтырыгларны билип ап турдум. Ынчаарга депутат эштерим мени «Чөвүлел кижигүнү эвес кижиги чүге ынаар барып тур сен» — дээрге безин эпчогу аттыг турду. Оон аңгыда, ооң этика дүрүмнерин канчаар сагып турарын депутаттар шупту билер, комитет хуралдарының үезинде хурал кижикчилерин үзе кирер, алгырар чоруктар доктаамал.

Комитет даргазының бодунуң ажылын чогуур деңгелге күүсетпейн турарының дугайында айтырыг бо хүн тургустунуп келбээн, мен Роза Доржуевнага бо дугайын чугаалап турган мен. Ынчалза-даа ол кандыг-даа түннел үндүрбээни бо хүн көстүп тур ышкажыл. Мен

сайгарар ээлчээ кээрге залче чалаарын сагындырган. Ооң соонда, сессия бодунуң ажылын уламчылап, хүн чурумунга кирген 30 ажыг айтырыгларны сайгарган.

Немелде айтырыг езугаар бюджет комитетининг даргазынга депутат Дандар Ооржакты чаңгыс үн-биле соңгаан.

Республика бюджетинге өскерилгелер

Чугаалашкан айтырыгларның иштинде 2008 чылда Тыва Республиканың бюджетинге өскерилгелер кириерининг дугайында айтырыгга хамаарыштыр бадылаашкынны чоруткан. 2008 чылдың республика бюджетин күүседип

депутаттар удурланышкынын илереткен. «Сүбедей» спорткомплексинг ажылгалга кириген объект деп санааш база ол ышкаш ук объект федералдыг объектиге хамааржырын барымдаалааш, немей 11 миллион 618 муң рубль түннүг акша шилчидер дээн чазактын саналын база депутаттар деткивээ.

Чазактын чуртталга шөлүнүг тудуунга хамаарыштыр кириген саналдарын депутаттар бүрүнү-биле деткээн. Ынчалдыр Кызылда Бурен кудумчузунда 24 квартиралыг база Чөөн талада 55 квартиралыг, Шагаан-Арыгда 40 квартиралыг бажыңнарның тудуглары немелде акшаландырышкынны алыр.

Бизнес инкубатор тудуунга 2 миллион 064 муң рубльди немээр дээнин база депутаттар чаңгыс үн-

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

(Төнчүзү. Эгези № 64 (17552) «Шында»).

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 25-те №252 доктаалыга №12 капсырылга

Тыва Республиканың Бин-Хем кожуунунуң талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлептиг болган кижилерниң ДАҢЗЫЗЫ

ч/е №	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүт-түнген чылы	Шаңчалының хевири болгаш ону тывыскаан хүнү	Күш-ажыл стажы
-------	------------------------------	-------------------	---	----------------

1. Валентина Петровна Бородинна 1951 Тыва Республиканың «Республиканың социал-экономика хөгжүлдэзинге улуг салышкыны дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың киргениниң 60 чылы байырлалы-биле» юбилейлиг медалы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыы, 06.09.2004ч. №118 35

2. Владимир Павлович Бородин 1949 Россия Федерациязының Транспорт яамызының «Оруктарга алдарлык күш-ажылы дээш» медалы, 13.10.2007 ч. №364 39

3. Александр Тихонович Болвинов 1949 Тыва Республиканың «Республиканың социал-экономика хөгжүлдэзинге улуг салышкыны дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың киргениниң 60 чылы байырлалы-биле» юбилейлиг медалы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыы, 06.09.2004ч. №118 38

4. Мария Никитична Васильева 1917 1941-1945чч. тылдың ажил-ишчизи 18

5. Евгения Андреевна Гривас 1961 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 30

6. Зинаида Григорьевна Гусева 1930 1941-1945чч. тылдың ажил-ишчизи 40

7. Татьяна Седывна Дыртый-оол 1955 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 30

8. Владимир Михайлович Егоров 1948 СССР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «ХI беш чылының шалыпчызы» хөрөк демдээ, 06.12.1985ч. 40

9. Клара Ламажыковна Маады 1960 Россия Федерациязының Херглекчилер нинтилеринин Төп эвилелиниң «Херглекчилер кооперациязынга хөй чылдарда үр-түннелдиг күш-ажылы дээш база Делегейниң Кооперация хүнүнүн 85 чылы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижин, 15.06.2007ч. 27

10. Нина Аркадьевна Матина 1954 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 29

11. Татьяна Херлиг-ооловна Монгуш 1952 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының

нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 33

12. Наталья Лакбаевна Жудоева 1951 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Чарлыы, 29.10.1985ч. №102596 23

13. Татьяна Бараннаевна Кара-Сал 1956 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 34

14. Настунмаа Хүрен-ооловна Күжүгет 1919 1941-1945чч. Тылдың ажил-ишчизи 36

15. Орлан Сумбаевич Салчак 1961 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 25

16. Наталья Ивановна Сорокина 1959 Россия Федерациязының Культура ажилдакчыларының профэвилелиниң «Уран чүүл адырынга үр чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижин, 26.07.2006ч. 28

17. Нина Васильевна Спиридонова 1957 Россия Федерациязының Суд приставтарының федералдыг албанының «Ачы-хавыязы дээш» медалы, 24.10.2006ч. №1376-к 32

18. Мария Федоровна Соболева 1932 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Чарлыы, 24.02.1970 №448227 12

19. Зоя Дарымаевна Салчак 1954 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 30

20. Надежда Ивановна Пищикова 1962 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 08.01.2002ч. 25

21. Чечекей Викторина Үгүтпей 1947 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 31.10.1986ч. №676971 30

22. Владимир Вениаминович Усов 1950 РСФСР-ниң Көдээ ажил-агый тудуг яамызы «1978 чылда социалисттик чарыштын тилекчизи» хөрөк демдээ, 27.12.1978ч. 40

23. Галина Петровна Филимонова 1957 «Республиканың социал-экономика хөгжүлдэзинге улуг салышкыны дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың киргениниң 60 чылынга тураскаадып» юбилейлиг медалы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыы, 06.09.2004ч. №118 32

Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Профэвилелдерге хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы база идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижин, 08.10.2007ч. 36

11. Галина Тюлюшевна Князева 1960 Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажилы дээш база Тыва Республикага профэвилел шимчээшкинин тургускан хүнүнден эгелеп 80 чылдааны-биле холбаштыр» Хүндүлел бижин, 01.10.2007ч. 27

12. Эрес-оол Базыр-Сатович Куулар 1947 СССР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 11.06.1994ч. 38

13. Валентина Ивановна Мареева 1949 БЛКАЭ-ниң ТК-ның «Беш чылдың аныяк гвардейчизи» хөрөк демдээ, 06.05.1975ч. 35

14. Ольга Васильевна Минасьянц 1957 Россия Федерациязының Бойдус курлавырлар яамызының «Арга-арыг ажил-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш база төртүтүнген хүнүнден 50 чылы-биле холбаштыр», 08.11.2007ч. 32

15. Сара Туматовна Монгуш 1955 Бугу Россияның Инвалидтер нинтилеринин Төп баштаар черинин «Хөй чылдарда төлептиг күш-ажылы база Тыва Республиканың чурттакчы чонунун социал магадылалдарын камгалаар талазы-биле амы-хууда салышкыны дээш» Хүндүлел бижин, 03.12.2007ч. 31

16. Мария Кыпсыл-ооловна Маады 1957 Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдэ яамызының «Кадык камгалал адырында ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш» Хүндүлел бижин, 15.06.2007ч. 30

17. Елена Александровна Нарылкова 1959 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 24.02.1995ч. №664474 28

18. Татьяна Ивановна Носкова 1948 Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижин, 06.09.2007ч. 40

19. Амыннаа Ондаровна Наматай 1941 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 23.04.1976ч. №663475 32

20. Виктор Чүлдүмович Ондар 1958 Россия

Федерациязының Иштики херектер яамызының «Ажыл-албанынга ачы-хавыязы дээш» III чергениң медалы, 10.10.2003ч. №1020 л/с 25

21. Лариса Көкер-ооловна Соскал 1957 В.И.Ленин аттыг Бүгү Россияның пионер организациязының Төп Чөвүлелиниң «Пионерлер-биле идепкейлиг ажилы дээш» хөрөк демдээ, 28.10.1982ч. 34

22. Вера Донгаковна Сундуй 1952 Россия Федерациязының Күш-культураның болгаш спорттун күрүнө комитетинин «Тыва Республиканың Күш-культуразының болгаш спорттун тергинин» хөрөк демдээ, 23.09.2003ч. 34

23. Любовь Степановна Стародубова 1947 СССР-ниң Аар индустрия бүдүрүлгелеринин тудуг яамызының «Социалисттик чарыштарга чедип алган бедик күш-ажылчы чедишчиннери дээш база тудугжу хүнүнүн байырлалы-биле» Хүндүлел бижин, 01.08.1983ч. 38

24. Николай Чозарович Сарыглар 1953 Россия Федерациязының Күш-культура болгаш социал хөгжүлдэ яамызының «Албан-дужаал хүлээлгелерин үлегерлиг күүсеткени, төлептиг ажилы дээш» Хүндүлел бижин, 01.06.2004ч. 33

25. Сергей Михайлович Спирин 1965 Россия Федерациязының Бойдус курлавырларының яамызының «Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 25-те №252 доктаалыга №14 капсырылга

Тыва Республиканың Эрзин кожуунунуң талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлептиг болган кижилерниң ДАҢЗЫЗЫ

ч/е №	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүт-түнген чылы	Шаңчалының хевири болгаш ону тывыскаан хүнү	Күш-ажыл стажы
-------	------------------------------	-------------------	---	----------------

1. Алефтина Магнаевна Бады 1960 Россияның Хамаарышпас профэвилелдер федерациязының «Россияның Профэвилелдеринин 100 чылы» юбилейлиг медалы, 24.11.2004ч. 25

2. Фаина Идамовна Дамба 1951 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 24.05.2007ч. 33

3. Татьяна Чырандаевна Кундуу 1957 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 24.05.2007ч. 33

4. Игорь Кыргысович Ламажол 1956 Тыва Республиканың «Республиканың социал-экономика хөгжүлдэзинге улуг салышкыны дээш база Россия Федерациязының составына Тыва Республиканың киргениниң 60 чыл байырлалы-биле» юбилейлиг медалы, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чарлыы, 06.09.2004ч. №118 29

5. Антонина Чырандаевна Лагбужал 1960 БЛКАЭ-ниң ТК-ның «ХI беш чылының аныяк гвардейчизи» хөрөк демдээ, 25.03.1986ч. 30

6. Наталья Кыргысовна Мон 1948 СССР-

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 25-те №252 доктаалыга №15 капсырылга

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунуң талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлептиг болган кижилерниң ДАҢЗЫЗЫ

ч/е №	Фамилиязы, ады, адазының ады	Төрүт-түнген чылы	Шаңчалының хевири болгаш ону тывыскаан хүнү	Күш-ажыл стажы
-------	------------------------------	-------------------	---	----------------

1. Мунзук Сайын-оолович Артына 1940 РСФСР-ниң Автомобиль транспорт яамызының «1974 чылда социалисттик чарыштарын тилекчизи» хөрөк демдээ, 29.04.1975ч. 36

2. Конгар Очурович Балчыма 1939 РСФСР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «1974 чылда социалисттик чарыштын тилекчизи» хөрөк демдээ, 04.11.1975ч. 33

3. Солун-оол Бүрбүевич Бурунмаа 1934 РСФСР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «Онгу беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 25.04.1979ч. 37

4. Дудер Намчыл-ооловна Дамдын 1935 РСФСР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «1955 чылда Бүгү эвилелдин көдээ ажил-агый делгелгези» медалы, 28.04.1955ч. №252483 30

5. Дегут Монгушевич Демчик 1946 Россия Федерациязының Федералдыг архив агентилелиниң «Россия Федерациязының Архив фондузунун документилеринин камгалалын хандыраарына, түүлээрине болгаш оларны ажылаарын организастаарына идепкейлиг кижилгези дээш» Хүндүлел бижин, 10.04.2007ч. 38

6. Дмитрий Тюлюшевич Дензин 1944 Россия Федерациязының Культура болгаш сагыш-сеткил хөгжүлдэзинин яамызының «Россияның хүндүлүг кинематографиясы» хөрөк демдээ, 14.11.1995ч. 35

7. Наталья Кыргысовна Лопсан 1958 Россия Федерациязының Өөредилге яамызының «Улус чырыдылгазының тергинин» хөрөк демдээ,

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының дугайында Дүрүмче өскерилгелер кириеринин дугайында

2008 чылдың март 24

Бүрүн эргелерин чара кызыгаарлаашкынын чаартап турары-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 15-те «Тыва Республиканың тарифтер талазы-биле албанының дугайында Дүрүмү болгаш оон тургузуун бадылаарының дугайында» № 604 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле

лы, күш-ажылынга бедик чедишчиннери дээш база Арга-арыг ажилдакчыларының Хүнүнүн байырлалы-биле холбаштыр» Хүндүлел бижин, 05.09.2006ч. 21

26. Любовь Ивановна Тропина 1953 Россия Федерациязының Кеземче күүсөлдэзинин федералдыг албанының «Ажыл-албаны дээш» III чергениң медалы, 27.06.2007ч. №571 л/с 38

27. Светлана Викторовна Цуй-Ю-Сен 1957 Россия Федерациязының Улус өөредилгезинин болгаш эртем ажилдакчыларының профэвилелиниң «Профэвилелге хөй чылдарда идепкейлиг ажилы дээш» Хүндүлел бижин, 06.09.2007ч. 31

28. Вера Донгаковна Чадамба 1942 «Иениң медалы» III чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 29.11.1983ч. №226246 28

29. Екатерина Сатовна Шырап 1959 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 03.10.2006ч. 26

30. Александр Шагдырович Бянмаа 1961 Россия Федерациязының Юстиция яамызының «Ажыл-албын дээш» III чергениң медалы, 16.12.2002ч. №1822-к 19

ниң Кадык камгалал яамызының «1973 чылда социалисттик чарыштарын тилекчизи» хөрөк демдээ, 31.01.1974ч. 34

7. Галина Кур-Аракчаевна Манчыы 1958 «Иениң медалы» III чаданының медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 30.08.1989ч. №522668 30

8. Кооп Шойжунович Нордуп 1945 «1941-1945чч. Ада-чурттуң Улуг дайынына Тинилгениң чээрби чылы» юбилейлиг медаль, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 09.09.1965ч. 39

9. Норжунмаа Кыргысовна Нордуп 1948 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы», хөрөк демдээ, 24.05.2007ч. 42

10. Валентина Шыдыраевна Салчак 1955 Россия Федерациязының Долгандыр турар хүрээлениң гидрометеорология болгаш мониторинг талазы-биле федералдыг албанының «Гидрометео-албан системизинге хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш» Хүндүлел бижин, 16.11.2007ч. 35

11. Валентина Сояновна Сарыгбан 1954 Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Россия Федерациязының нинти өөредилгениң Хүндүлүг ажилдакчызы» хөрөк демдээ, 24.05.2007ч. 37

12. Марина Ермолаевна Чикит 1960 БЛКАЭ-ниң ТК-ның «Комсомолга идепкейлиг ажилы дээш» хөрөк демдээ, 25.03.1983ч. 27

Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың апрель 25-те №252 доктаалыга №15 капсырылга

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунуң талазы-биле «Күш-ажылдың хоочуну» атка төлептиг болган кижилерниң ДАҢЗЫЗЫ

18.11.1993ч. 27

8. Тюлюш Сюр-оолович Маскыров 1941 РСФСР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «Владимир Ильич Ленинниң төртүтүнгенинден 100 чылын демдегеп турары-биле шылгарангай күш-ажыл дээш» юбилейлиг медаль, 26.03.1970ч. 35

9. Наталья Наксыллова Монгуш 1957 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 27.07.1988ч. №231840 26

10. Чечек Допаева Монгуш 1958 Россия Федерациязының Херглекчилер нинтилеринин Төп эвилелиниң «Херглекчилер кооперациязынга хөй чылдарда үр-түннелдиг күш-ажылы дээш база Делегейниң Кооперация хүнүнүн 85 чылы-биле холбаштыр», 01.07.2007ч. 32

11. Николай Монгушевич Соскур-оол 1946 СССР-ниң Энергетика болгаш электрификация яамызының «Күш-ажылчы чедишчиннери дээш» Хүндүлел бижин, 22.02.1984ч. 22

12. Ужар-Маадыр Сандакович Ондар 1944 СССР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «1976 чылда социалисттик чарыштарын тилекчизи» хөрөк демдээ, 07.11.1976ч. 32

13. Вера Чимит-ооловна Чульдум 1957 СССР-ниң Садыглаашкын яамызының «Коммунисттик күш-ажылдың шалыпчызы» хүндүлүг ады, 02.04.1986ч. 23

14. Шунай-оол Түлүшевич Чырткы 1948 СССР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының «Онгу беш чылдың шалыпчызы» хөрөк демдээ, 06.11.1980ч. 30

15. Кызыл-оол Суруновна Шойдаа 1937 «Иениң медалы» II чергениң медалы, СССР-ниң Дээди Чөвүлелиниң Президиумунун Чарлыы, 31.11.1978ч. №909507 15

албанының дугайында Дүрүмче дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 5.9 пунктта «бүдүрүлгө» деп сөстүн соонга «болгаш инвестициялыг төлөвилелдерге түңнелдерин бээр» деп сөстөрнү немээр;

2) 5.11 пунктуну дараазында редакция-биле бижиер:

«5.11. тус черниң бот-башкарылга органыга хамаатыларының чурттаар оран-сава дээш төле-

вир хемчэлин база хамаатыларның коммунал ачы-дуза чедирилгелеринин төлевир хемчэлин чогуур муниципалдыг тургузугга доктааткан эң ындыкы индексстерге дүүштүр тургузарының дугайында сагындырыг бижикти тыпсыр;»

3) 5.14 пунктунун 7-ги адаккы пунктунда «80 куудан хөй» деп сөстөрнүн мурнунга «туда хевирге» сөстөрнү немээр;

4) дараазында уткалыг 5.35-5.46 пунктлар-биле немээр;

5.35 тус чер бот-башкарылгазының орган-нарындан чогуур муниципалдыг тургузугга эң ындыкы хемчээлдиг индексстерин ажыглаа-рының айтырыгларының талазы-биле медээни болгаш эргежок чугула медээлерни негээр болгаш алыр;

5.36. хамаатыларның чурттаар оран-сава дээш төлевир хемчээлинин база хамаатыларның коммунал ачы-дуза чедирилгелери дээш төле-вир хемчээлинин чогуур муниципалдыг тургузуг-га доктааткан эң ындыкы индексстерге дүгжүп турарының дугайында медээ чыылдазын бот-тандыра;

5.37. күштүг болуп турар хоойлужудулга дүүштүр тарифтери болгаш немелде төлевир-лерни доктаатканының, ажыглалының болгаш өскерилгезинин үндезининин хыналдазын чорудар;

5.38. хамаатыларның чурттаар оран-сава дээш төлевир хемчээлинин база хамаатыларның коммунал ачы-дуза чедирилгелери дээш төле-вир хемчээлинин өскерилгезинге муниципалдыг тургузугларга доктааткан эң ындыкы индекс-тер ажыглалында күрүнө контролюн доктааткан чурум езугаар чорудар;

5.39. хамаатыларның чурттаар оран-сава дээш төлевир хемчээлинин өскерилгезинге эң ындыкы индексстер база хамаатыларның ком-мунал ачы-дуза чедирилгези дээш төлевир хемчээлинин өскерилгезинге эң ындыкы индексстер доктаадырының айтырыгларының талазы-биле чогуур шийтир күштүг болуп киргенин хүнүнден беш хонукту дүргүндө күрүненин өртөктер (тарифтер) таарыштырыл-газының адырында күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органыче ооң хоолгазын чорудар;

5.40. күрүненин тарифтер таарыштырыл-газының талазы-биле ала чайгаар тургустунган тергидекчи субъектилеринин ажыл-чорудул-газына күрүнө таарыштырылганын болгаш контролюн чорударына киржир;

5.41. чурттакчыларның энергия-биле иде-гелдиг хандырылганын талазы-биле магады-

лал берип турар хандырыкчыларның ажыл-чорудулганын контролюн чорудар;

5.42. устав капиталында күрүнө киржил турар электри энергиязының субъектилеринин инвестиция программаларын, инвестиция про-граммаларын Россия Федерациязының субъек-тилеринин күүсекчи эрге-чагырга органа-рының бадылаары болгаш контрольдаары субъектилер санынга хамааржыр девискээр-лерниң четки организацияларының инвестиция программаларын бадылаар, а ол ышкыш ындыг программаларның боттандырылганын контро-льду чорудар;

5.43. күүсекчи эрге-чагырганың федерал-дыг органнарының бадылаары болгаш конт-рольдаары субъектилер санынга хамааржыр девискээрлерниң четки организацияларының инвестиция программаларын бадылаар, а ол ышкыш ындыг программаларның боттандырылганын контро-льду чорудар;

5.44. доктааткан чурум езугаар девискээр-нин четки организациялары төлевиринин хем-чээлин, ооң иштинде маргылдаалыг айтырыглар таарыштырылганын тодарып турар техно-логтуг каттыштырылга болгаш (азы) үлгерлет-тинген тариф ставкалары дээш өртөк төлеви-ринин ажыглалына контролюн чорудар;

5.45. Тува Республиканың девискээринде турар гидроэлектростанцияларның суг курла-выларының ажыглалын дугуржур;

5.46. «үүрмектеп садар рыноктарның ажылының доктааткан кол дүрүмнери езугаар магадылал берип турар хандырыкчыларны томуйлаарына азы оларны солуурунга база оларның ажыл-чорудулганын девискээрин тодарыдырынга азы өскертирине киржир;»

5) дараазында уткалыг 6.9 пункту-биле не-мээр:

«6.9. бо Дүрүмнүн 5.11 пунктузунга дүүштүр тывыскан сагындырыгны күүсетпээн таварыл-гада, ол сагындырыг бижикти берген хүнүнден бээр 45 хонук эртерге, тус чер бот-башкарылга органын доктааткан эң ындыкы индекс-теринге дүүшпес шийтирин күш чок болдура-рының дугайында билдиришкенин арбитраж судунче бижип кирир.»

2. Тува Республиканың Культура болгаш информастыг политика яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

Тува Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле комитетти дүжүреринин дугайында

2008 чылдың март 24 № 164 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Хамааты коде-кизинин 61-ги чүүлүгө, 2001 чылдың ноябрь 9-та «Тува Республиканың күрүнө өнчүзүн эр-гелеп-башкаларының дугайында» Тува Рес-публиканың № 1143 Хоойлузунун 41-ги чүүлүгө дүүштүр Тува Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле ко-митетти дүжүрер.

2. Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле коми-тетти дүжүреринин талазы-биле дүжүрүлге комиссиязының кожуп каан составын бадылаар.

3. Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле коми-тетти дүжүреринин талазы-биле дүжүрүлге комиссиязы хоойлужудулгада доктааткан чурум

Тува Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 24-те №164 доктаалы-биле бадылаан

Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле комитетти дүжүреринин талазы-биле дүжүрүлге комиссиязының СОСТАВЫ

А.Д. Хайжок – Тува Республиканың Өнчү болгаш чер харылзааларының яамызының күрүнө даңзызын болгаш контролюнун килдизинин эргелекчизи, даргазы;

А.Х. Дажы – Тува Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы-ның экономиктиг планнаашкын килдизинин эргелекчизи;

М.Э. Монгуш – Тува Республиканың Куль-

«Тува Республиканың Чазааның үрер хөгжүм оркестри» күрүнө албан черин тургузарының дугайында

2008 чылдың март 24-те

Профессионал уран чүүлү Тува Респу-бликаның культура политиказының мурнады хөгжүдөр угланышкыны кылдыр болгаш үрер хөгжүм херекселдеринге күүсекчи мергежилди деткир болгаш сайырадыр база үрер хөгжүм херекселдеринин оркестринин аныак кол-лективинге идигни бээр-биле Тува Рес-публиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «Тува Республиканың Чазааның үрер хөгжүм оркестри» күрүнө албан черин тургузар.

2. Тува Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы:

- «Тува Республиканың Чазааның үрер хөгжүм оркестри» күрүнө албан черинин тургузукчузу болур;

Тува Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмге өскерилгелер кириренин дугайында

2008 чылдың март 28

Тува Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тува Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 15-те «Тува Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының талазы-биле албанының дугайында Дүрүмү бадылаарының дугайында» № 605 доктаалы-биле бадылаан Тува Республиканың саң-хөө-бюджет хайгаа-ралының талазы-биле албанының дугайында

езугаар Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле коми-тетти дүжүреринин талазы-биле эргежок чугула организастыг болгаш юридиктиг ажылдарны чорудар.

4. Тува Республиканың Өнчү болгаш чер харылзааларының яамызы Күрүнө өнчүзүнүн даңзызын чогуур өскерилгелерни кирир.

5. Тува Республиканың Культура болгаш информастыг политика яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

6. Бо доктаалдың күүсөлдезинин конт-ролюн Тува Республиканың Өнчү болгаш чер харылзааларының яамызына дагзыр.

Тува Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

тура болгаш информация политиказының яамы-зының башкарыкчы специалист-сүмөлөкчизи;

В.Б. Ондар – Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле комитеттин улуг бухгалтери;

О.Н. Ондар – Тува Республиканың Төөгү-культуралыг салгалдың камгалалының талазы-биле комитеттин даргазы.

№ 165 Кызыл хоорай

- күштүг болуп турар хоойлужудулга дүүштүр тургузукчу документилерни ажылдап кылыр болгаш бүрүткедир.

3. «Тува Республиканың Чазааның үрер хөгжүм оркестри» күрүнө албан чери Тува Республиканың культура болгаш информация политиказының яамызының башкарылгазында турар деп доктаадыр.

4. Бо доктаалдың күүсөлдезинин контро-люн Тува Республиканың Чазааның Аппа-радының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тува Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

№ 178 Кызыл хоорай

Дүрүмге өскерилгелерни кирир: 5.13.1 пунктуда «күрүненин бюджеттен дашкаар фондула-рының акша-хөреңгизи, оранизацияларда» деп сөстөрнү ап кааптар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тува Республиканың Чазааның Дарга-зының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тува Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарын сургакчыладырының негелделери болгаш Чурумунга өскерилгелер кириренин дугайында

2008 чылдың март 31 № 183 Кызыл хоорай

Тува Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тува Республиканың Чазааның 2006 чылдың май 18-те «Тува Республиканың күрү-нениң хамааты албан-хаакчыттарын сургакчы-ладырының негелделерин болгаш Чурумун бадылаарының дугайында» № 632 доктаалы-биле бадылаан Тува Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарын сургакчылады-рының негелделеринге болгаш Чурумунга дараазында өскерилгелерни кирир:

а) 9 пунктунун бирги абзазындан «(ортумак шалың)» дээн сөстөрнү ап кааптар;

б) 10 пунктунун «(ортумак шалың)» дээн сөстөрнү ап кааптар.

2. Тува Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парладыр.

Тува Республиканың Чазааның Дарга-зының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тува Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 8-те «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсырының дугайында» № 1006 доктаалына өскерилгелер кириренин дугайында

2008 чылдың март 4 № 106 Кызыл хоорай

Тува Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тува Республиканың Чазааның 2007 чылдың ноябрь 8-те «Күш-ажылдың хоочуну» атты тыпсырының дугайында» № 1006 доктаа-лының № 4 капсырылгазынга өскерилгени кири-р, 12 пунктунун «Шанналдарның хевир болгаш берген хүнү» деп графазының сөзүг-лелин дараазында редакция-биле кирир: «Иениң медалы» медальдың 11 чергези, ССРЭ-

нин Дээди Совединин Президиумунун Чарлыг, 1988 ч. 10. 10.а.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3. Доктаалдың күүсөлдези дээш контролюн Тува Республиканың Чазак Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тува Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тува Республиканың Чазааның 2006 чылдың июнь 21-де «Тува Республиканың девискээринге чыл санының профилактиктиг операция — «Трактор» айын» эртиреринин дугайында» № 785 доктаалына өскерилгелер кириренин дугайында

2008 чылдың апрель 2 № 200 Кызыл хоорай

Тува Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тува Республиканың Чазааның 2006 чылдың июнь 21-де «Тува Республиканың девискээринге «Трактор» профилактиктиг операция айын чылдың-на эртиреринин дугайында» № 785 доктаалының 2 пунктузунга дараазында өскерилгени кирир:

«июль 1-ден 31-ге чедир үдө» деп сөстөрнү «июнь 1-ден 30-ге» чедир деп сөстөр-биле солуур.

2. Тува Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тува Республиканың Чазааның Дарга-зының бирги оралакчызы С.ТЕН.

2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринге кандидаттарның ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының Чурумун бадылаарының дугайында

2008 чылдың апрель 5 №204 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязында ниити юридикция федералдыг судтарының даңгырактыг төлээле-ринин дугайында» 2004 чылдың август 20-де №113-ФЗ Федералдыг хоойлунун дүрүмнерин күүседири-биле болгаш Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринге кан-дидаттарны хевирлеп тургузар талазы-биле ажылды таарымчалыг болдуура сорулга-биле (моон ыңай — даңгырактыг төлээлерге канди-даттар) Тува Республиканың Чазааның док-таадыры болза:

1. Дараазында чүүлдерни бадылаар:
- 2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринин кандидаттарының ниити болгаш курлавыр даңзын тургузарының чурумун;

- 2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринин кандидаттарының ниити болгаш курлавыр даңзын тургузар талазы-биле хемчеглерин календарь планын;

- 2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринин кандидаттарының ниити болгаш курлавыр даңзызынче кирир хамаатыларның санын.

2. 2008-2012 чылдарда көдээ чурттакчылыг черлеринин (хоорайларның) даңгырактыг тө-лээлеринин кандидаттарының көдээ чуртта-кчылыг черлер (хоорайлар) баштыңнарындан кирген даңзызынга үндэзилээш, бо доктаалга дүүштүр 2008-2012 чылдарда муниципалдыг

районнун (хоорай округунун) талазы-биле даңгырактыг төлээлеринин кандидаттарының тодараттыган даңзызын белеткээш, Тува Республиканың Чазааның Даргазының Кан-целяриязынга кирир.

3. 2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринге кандидаттарның даңзызын тургузарынга эрге-жок чугула информацияны муниципалдыг тургузугларның баштыңнарының негелделерин езугаар чогуур хуусаада Тува Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удур-тукчулары хандыраар.

4. Тува Республиканың Чазааның Даргазы-ның Канцеляриязы муниципалдыг районнун (хоорай округунун) талазы-биле даңгырактыг төлээлеринге кандидаттарның муниципалдыг районнарының (хоорай округтарының) чагырга баштыңнарындан кирген тодараттыган даңзы-ларынга үндэзилээш, даңгырактыг төлээлеринин ниити болгаш курлавыр даңзыларын тургуза-рынга болгаш бадылаарынга каттышкан инфор-мацияны Тува Республиканың Чазак хуралынга кирир.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдың күүсөлдезин хынаарын Тува Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хууракка дагзыр.

Тува Республиканың Чазааның Дарга-зының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тува Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 5-те №204 доктаалы-биле бадылаан

2008-2012 чылдарда Тува Республиканың Дээди судунун даңгырактыг төлээлеринге ниити болгаш курлавыр кандидаттарның даңзыларынче кирир хамаатыларның саны

№	Муниципалдыг район (хоорай округу)	Кандидаттарның саны (кижи)
1.	Кызыл хоорай (ниити даңзы)	1500
2.	Кызыл хоорай (курлавыр даңзы)	1250
3.	Ак-Довурак хоорай (ниити даңзы)	300
4.	Барыын-Хемчик кожуун (ниити даңзы)	300
5.	Чөөн-Хемчик кожуун (ниити даңзы)	300
6.	Улуг-Хем кожуун (ниити даңзы)	300
7.	Кызыл кожуун (ниити даңзы)	500
8.	Бии-Хем кожуун (ниити даңзы)	300
9.	Каа-Хем кожуун (ниити даңзы)	200
10.	Тожу кожуун (ниити даңзы)	50
11.	Чеди-Хөл кожуун (ниити даңзы)	50
12.	Танды кожуун (ниити даңзы)	200
13.	Тес-Хем кожуун (ниити даңзы)	200
14.	Эрзин кожун (ниити даңзы)	200
15.	Чаз-Хөл кожун (ниити даңзы)	200
16.	Сүт-Хөл кожун (ниити даңзы)	200
17.	Өвүр кожун (ниити даңзы)	50
18.	Бай-Тайга кожун (ниити даңзы)	50
19.	Мөңгүн-Тайга кожун (ниити даңзы)	50
20.	Тере-Хөл кожун (ниити даңзы)	50
	Түнчели (ниити даңзы)	5000
	Түнчели (курлавыр даңзы)	1250

ҮЖЕН ЧЫЛДЫН НҮҮРҮН КӨРҮП...

Төрзөн Тывазын, бажы бедик Бай-Тайгазын алдаржыдып, хөөмей-сыгыды-биле чонну кайгадып келген кижиле дугайында Хөөмей чылынга тураскааткан «Хөөмей-2008» конкурзунун үезинде чугаалаксадым. Тыва Республиканың алдарлыг артизи Андрей Өпей таптыг-ла үжен чыл дургузунда чонунга бараан болуп келген. Ол үениң дургузунда «Мөңгүлектин сыры», «Чыраа-Хоор» аас чогаал ансамбльдерин, «Хемчик» өг-бүлө ансамблин тургускаш, удуртуп баштап чоруур.

Бистиң Тээли ортумак школазынга 9 класска Кара-Хөлден үежилеривис өөренип чедип келген. Кара-Хөлге ынчан сес чыл школазы турган болгаш, улаштыр өөренир дээш ындыг. «А», «Б» ийи класска оларны ийи чара үлей олуртуп каан. Үр-даа болбаанда, шупту эп-найыралдыг болуп, «а», «б» деп-даа ылгашпас чаңгыс-классчылар апарган бис. Өөредилге чылы доостурга, чайгы дыштанылгада эштеривис Кара-Хөлче чалаан. Эжим уруг-биле Кара-Хөлге барык чайлаан бис. Шапкын Алаш биле Даспыга база ногаан аьргаларлыг тайгага бүргеткен суур — Даспы-Аксы школачы назынывыстың бир солун ужура-лы болуп артып калган.

Кара-хөлчүлөр кайгамчык ажылгыр, хүндүлээчел, биче сеткилдиг, тускай чугаа-сооттук аяныг улус болган. Хүндүс шупту чай чок ажылдап хүнээр: мал-маган, анай-хураган, сиген-шир-бил, сүт-саан, бож-хойтпак, кат-тоорук, балык-байлаң... А кезээ-ликтей кара-хөлчүлөр шупту спортчулар апар. Кайда волей-бол мячиги «дүк» дээр болдур, хензиг када ийи-үш команда чыгылы хонуп кээр.

Стол теннизи база хөй-ле ойнакчыларны чыыр турду. Бистиң биле кезээниң-не бир бичи эрес-кашлагай, чазык-чаптанчыг оол теннистеп ойнаар турду. Сөс-домааның чымчаа-даа аажок «акый, угбай» деп чугааланыр. Борбак улуг карактарында оттар чайнаан, үргүлчү каткы-хөглүг чоруур оолчуктуң ады Андрей болган. Эгезинде уттурупкаш-ла, ыяткан ышкаш, каттыраңнап халып чоруй баар чүве, сөөлүнде мырыңай удуп турар апарган. Ол хиреде боду ойнап-ла турбас, ракетказын сунгаш, «ма, ойнаар, угбай» дээр, аажок хүндүлээчел, өске оолдар дег эвес боорга, ону чаптаар турдус.

Шак орайтап, мячик көзүл-бестей бээр, спортчулар тарап чанза-даа, бичи болганда, уруук-сууруктап клубка чыгып кээр. «Вечерге» солун оюн-тоглаа, тан-цы-сам эгелээр. Клуб директору Кат Салчаковна ынчан аныяктарны дыка-ла аайлап-баштап билер, кайгамчык организакчы удуртукчу турган. Оон сөзү аныяктарга хоойлу чүве-ле болгай.

Баянга Стал Борис ойнап турда, тааланчыг-ла! Андрей ындыг кезээлерге оюн-тоглаага аажок идепкейлиг киржир, туткан-на хөгжүм херекселинге ойнаар, оюн-баштак кожамыктар, баштак чугаалар чугаалап турда амыр. Улус мурнунга үнүп келгенде, оон аяны аажок, сценаже үнүп келген артистер-ле. Ынчан-на ону уран талантызы ала-чайгаар чон мурнунче идип үндүрүп турганы ол боор. Фестивальдардан Андрей черле чыда кагбас. Ырлап-даа турар-ла, танцылап-даа турар-ла, оюн-баштак каттырынчыг шоодуг-даа чугаалаан турар-ла, ол хамаанчок сөөлүнде бир эскеримге, цирктеп-даа турар.

Он ажыг чыл эрткенде, бир катап республика чергелиг бир дугаар хөөмей конкурзуна киришкеш, Андрей хүндүлел бижики-биле шаңнадырга, уран чүүлге сонургалын ол кагбаандыр деп бодап ордум. Чээрбиз ажыг чыл эрткенде, Устүү-Хүрээ дириг хөгжүм фестивалына Бай-Тайганы төлээп Андрей өг-бүлөзи-биле кирип келген. Топтук бүдүштүг бо оол уран чүүлге сонургалын улам күштелдирип,

арга-дуржулгазы бедип, салым-чаянныг хөөмейжи апарганы дыка-ла өөрүнчүг болду. Ынчан Андрей Өпей «Устүү-Хүрээге тураскааткан эң эки композиция» деп тускай шаңналга төлөпиг болган. Ат-сураглыг чаңгыс чер-чурт-туглары Идамчап Хомушкун, Маар-оол Сат, Мөңгүн-оол Домбаштай олар ышкаш Андрей Өпей аяныг, чараш хөөмейни чонунга бараалгадып чоруур. Ол — хөөмей симпозиумнарының доктаамал киржикчизи. Оон хөөмейлээр стили өскелерден бир тускай, ханы, хоюг дээрзин эртемден Зоя Кыргысова Кыргыс бодунун монография ажылында онзалап айтып турар. Европа чурттарына — Голландияга, Бельгияга, Германияга хөөмей-биле хөйү магадаткан. Бир катап Голландияга мындыг солун чүүлге ол таварышкан: сценага хөөмейлеп-хөөмейлеп, көже-ге артынче чедип кээр, бир кижжи (соонда билдинзе-ле, журналист кижжи болган) аңаа стаканда суксун сунган, ону амырап пақтап аарга, демгизи: «Ам хөөмейлеп шыдаар сен бе, каям дыңнап көрей» деп бо. Андрей чүвениң утказын билип кааш, өөренип аажызы-биле хүлүмзүрүп кааш, хөөмейин ол-ла черинге салып берген. Аксынга бир чүве суп алгаш, ону үрүп турган деп каразып турган журналист бооп-тур. Андрей Өпей хомуска ойнай бергенде, сактырга чүнү-даа утупкан, чүгле ол аялга чаңгыланым турар делегейинде ужугуп чоруп турган ышкаш апар. Янзы-бүрү улуг-биче даштар чыып алгаш, оон аялга үндүрүп ойнаарына база аажок ынак.

Чоокта чаа республика чергелиг чогаадыкчы өг-бүлелер конкурзу эрткен. Аңаа Бай-Тайганы төлээп база-ла Өпейлериниң өг-бүлө ансамбли киришкен. Ону көргөш, Андрей Өпей чүгле талантылыг хөөмейжи, чогаадыкчы культура ажылдакчызы эвес, а үлегерлиг ада, өөнүн иштиниң идегелдиг даянгыыжы болуп чоруур эскердим. Ажы-төлүнүнчү иези Чечек Сагдыевна Өпей уран-шевер, ырлаар салым-чаянныг кижилериниң бирээзи. Чечек биле Андрей бот-боттары аажок тааржыр, деткижи билер улус-тур дээрзи илден. Оларның ажы-төлү ада-иезин дөзөэн, шупту уран чүүлге ынак кижилер бооп өзүп келген. Улуг уруу Азияна, ортун огул Кежик — культура ажылдакчылары, улуг огул Андриан Ак-Довуракта башкы училищезинде өөренимшаан, К.Сагды аттыг Культура Ордунда ажылдап турар. Уруу Аясмаа Кызылдың уран чүүл училищезин бо чайын доозуп турар. Хеймер огул Сайын-Херел 2008 чылдың школа доозукчузу. Кайгамчык солун, ханы уткалыг концерти-биле өг-бүлө фестивалына лауреат атты Өпейлер чедип алды. «Хемчик» өг-бүлө ансамбли 2003 чылда «Сеткилдин чечени» мөөрейге, 2004 чылда республиканың улусчу чогаадылга фестивалына «Кайгамчык өг-бүлө» деп номинацияга тиилекчи болган.

Ырак-узак көдээ суурга өскөн оол өг-бүлениң төлөпиг баштыгы болуп, уран чүүлге ынакшылын ажы-төлүнге, аныяк салгалга дамчыдып чорууру өөрүнчүг. Шериг соонда, талантылыг оолду Тээлиге районнун Културда бажыңына методист болуп ажылдаарынче чалаан. Улуг идепкей, сонургал-биле ажылдап, янзы-бүрү дыштанылга кезээлерин эрттирип, байырлалдарга таарыштыр сце-

ТР-ниң алдарлыг артизи Андрей Өпей биле уруу Аясмаа школачы турда.

нарийлерни бижи, Чаа чыл байырлары кээр, ол Соок-Ирей болуп хуулуп эгелээр. Агиткульт-бригада-биле малчыннарның чайлаг, кыштагларын, хову бригадаларын, сүт-бараан фермаларын кезип, шилерни-даа тургузуп турган. Ол үеде Чечек деп кайгамчык хоюг, чараш үн-биле ырлаар аныяк кыс-биле танышкан. Игил, дошпулуурга Андрей үдөп бээр, Чечек ырлаар. Көрүкчүлериниң изиг адыш часкаашкынары аныяктарның чүректеринге ынакшылдың одун кывыскаан. Уран чүүлге ынак ийи чүрек ала-чайгаар катчы бергени чугаажок.

Андрей Өпей кезээде бир-ле чаа чүүлү эгелеп чоруур чанын черле салбаан. 1987 чылда Тыва улустун хөгжүм херекселдериниң бөлүмүн тургузуп алган. Ол-ла чылы «Мөңгүлектин сыры» аас чогаал ансамблин тургускаан. Олче Марианна Сат, Сендоп-Күжүгет, Кызыл-оол Ховалыг, Сандор-оол Иргит, Шолбан Күжүгет, Сергей Саая, Валерий Саая дээр ышкаш аныяктарны хаара туткан. Өвүр кожуунга сураглыг хөөмейжи, культураның алдарлыг ажылдакчызы Кызыл-оол Санчыга тураскааткан байырлалга кирип, аныяктар хөөмейжилер хей-аът кирген. А «Хөөмей-91» республика фестивалына лауреаттар болган. Ол-ла чылын «Мөңгүлектин сыры» Москвага бүгү Россия көрүлдизинге киришкеш, база лауреат атты чаалап алган.

Чылдар эрткен тудум, хөөмей-жиниң арга-дуржулгазы баян. Бодунун хөөмей-сыгыдын салгалдарга дамчыдып арттырар хүлээлгезин медресе билип эгелээр. Ынчангаш уругларның «Чыраа-Хоор» аас чогаал ансамблин тургузуп алган. 1998 чылда уругларның республика чергелиг «Сараадак» аас чогаал мөөрейинге «Эң эки коллектив» деп тускай шаңналга төлөпиг болган. 2000

чылда Тываның Улустун хөөмей-жики Геннадий Туматка тураскааткан делегей чергелиг конкурса ТР-ниң Культура болгаш кино яамызының хүндүлел бижики-биле шаңнаткан. Өөреникчилеринге башкызы мынча деп чагыыр: «Хөөмейжи кижжи дээр, онзагай салым-чаянныг кижидир. Ол эриг чүректиг, чымчак сеткилдиг болур ужуруг, ынчан оон хөөмей-сыгыды байлак болгаш чараш болур. Шаанда хамнар аарыг кижини эмнеп, экиртир езулал кылырда чанынга хөөмейжи азы хомусчу кижини ойнадып алыр ийикпе, боду-даа ойнай бээр турган. Ол дээрге бойдустан, бур-гандан кээр салым-чаян-дыр. Буян кылып чоруур кижилерниң хөөмейи дээштиг, чараш болур». Башкының бо сестери-биле чөп-шээрешпес арга чок.

Андрей хөөмейлээринге, 6 харлыг тургаш-ла, даайы Чанзан Бора-Хөөевич Хертектен өөренип алган. Хертектениң бо улуг өгбөзи он ийи ажы-төлдүн адазы чораан, кайгамчык уран-шевер, оюн-баштак, хөглүг кижжи чораан. Бичи Андрейге «Хөөмейлээринге өөренип алыр диңгиз, мал-маган, өшкү-хой, аң-мең үнүн эки өттүнүп өөрөн. Кайы-бир хөгжүм херекселинге ыяап-ла ойнап билер херек, оон башкы өзүлде болбас» — деп, даайы чагып чораан. Чанзан Бора-Хөөевич хөгжүм херекселдери кылып турда, кайгамчык мастер. Оон оолдары Виктор, Владимир адазын дөзөэн уран-шевер, чурукчу. А уруу башкы Вера Чанзановна бар-ла хөгжүм херекселдериниң дөгөрезинге ойнаар, чогаадыр салым-чаянныг болган. Андрей база даайының салым-чаянын дөзөп, боду хөгжүм херекселдерин чазап турар.

— Ук-салгалымда уран-дарган, ыраажы-хөөмейжи өгбелерим чорааны аас-кежик. Авам Лаа

Чаш-ооловна Күжүгеттин аймаан алышкылар шупту дөзөп алган бис, шупту хөөмейлээр бис. Ачам Хертек Машпакович Өпей аажок хөглүг, оюн-баштак, чугаакыр, биче сеткилдиг, эрес-кежээ кижжи чораан. Ол база биске улуг салдар чедирген. Ада-иемниң хеймер огул мен, хинним кескен эмчимге тураскаадып, Андрей деп адым документиде бижиттинген. А төрүттүнүп кээримге, Кара-Хөлдүн эн хүндүткелдиг өгбөзи болур Чымба-Хелиң езулал кылып, чаш оолга аас-кежикти, кежик-чолдуг чуртталганы, ак орукту күзээш, Серен-Дижит деп адаан дээр чораан. Ол бодунун үезинде кончук шыырак эртем-билиглиг хелиң дугайында Күжүгет Сереевич Шойгу өгбөвис бодунун номунда дыка солун кылдыр бижип турар. Аңаа чоргаарланыксаам кээр чорду» — деп, Андрей Хертекович чугаалаар.

Каас-чараш булуң Кара-Хөлдүн онзагай бойдус-чурумалы чараш чүүлче, уран чүүлче чүт-күлдүг болурунга салдар чедирги чугаажок болбайн аан. Оон аңгыда ол үеде тыва театрың артистери ши-концерти-биле ырак-узак орукту-даа тоовас, бола аалдап чедип кээр. Кара-кыс Мунзук, Хүргүлек Конгар, Максим Мунзук, Николай Өлзей-оол оларның оюн-тоглаазын, ыры-шоорун магадап дыңнап, чаңгыс-даа концерти Андрейниң эрттир-бес турганы — уран чүүлче оруктун эгезин салган.

Үжен чылдың дургузунда Андрей Хертекович ыры-хөөмей-биле, оюн-баштак чаңы-биле чеже көрүкчүлөрнүң сеткил-сагыжын чылыктырып, өөртпээн дээр. А оон өөреникчилериниң саны чылдан чылче өзүп орат. Адазының уран чүүлге ынакшылын ханында сиңирип алган ажы-төлү оон хер-рээр уламчылаар. Кызылдың уран чүүл училищезин доозуп турар уруу Аясмаа Өпейге ужурашкаш, моон соңгааргы сорулгазын сонургап айтырган мен. «Улаштыр өөренир, дээди эртем чедип алыр күзөлдиг мен» — деп, ол харыылады. Ада-иезинге өмөк-дөмөк, дуза кадары-биле ажылдавышаан, бот өөредилге-биле өөренирге үе эрткени-даа билдинмес боор чүве-ле болгай, ол дугайында бодап көөрүн Аясмаага сүмеледим-даа.

Бүгү делегейниң «Хөөмей — Төп Азия чоннарының эртинези» этнохөгжүм симпозиумунун хөөмейжилер мөөрейинге киржир эрге дээш шилилде мөөрейге Өпейлерниң династиязы — Андриан, Аясмаа, Сайын-Херел, Андрей Өпейлер база эки киришти.

Шаг-шаандан бээр Тывага хөөмейжи дээрге чаладып кээр хүндүлүг аалчы, арбын чонну хөглөдир, өөртүр, бодандырап, чоргаарландырап ховар күчү-шынарлыг кижилер чораан. Олар чер-чуртун, чонун алгап ырлап, хөөмей, сыгыт, каргыраазы-биле чонунга аян тудуп чораан. Хөөмей деп эртинезин бистиң чон салгалдан салгалче дамчыдып чачыккан. Ынчангаш хөөмей мөңгө чаңгыланым чоруур. Ук-дөстүг хөөмейжи Андрей Өпей өгбелериниң хайырапал арттырган хөөмейин сайзырадып, непередип чорууру дээш, курлак чедир мөгейиге төлөпиг. Уран чүүлчү оруунар узун болгаш ак болзун, хөөмейжи. Улустун хөөмейжизи атка-даа төлөпиг силер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,

«Шынын» корр.

Чуруктарны өг-бүлениң архивинден алган.

«Азия Төвүнүң» шаңналы дээш

Июнь 21-де Кызылда «Сүбедей» спорткомплексиниң массалык оюннар залына тренер Чадамба Шогжал-Доржуевич Ооржактың чырык адынга тураскааткан хостуг хүрешке «Азия төвүнүң» шаңналы дээш Бүгү-Россия чергелиг маргылдаа болуп эрткен.

1984 чылдан бээр эрттирип турар бо маргылдаага киржири-биле Кемерово, Новосибирск областардан, Хакас болгаш Бурят Республикадан, Красноярск хоорайдан командалар келген. Эң хөй киржикчини чаңчыл езугаар Тыва Республика кириштиргени билдингир. Ынчанмас аргажок – канчаарга-даа маргылдаа «төрзөн ханаларда» болуп турган.

Бо маргылдааның ат-алдары аажок улуг болгаш, ооң тиилекчилеринге хостуг хүрешке «Спорт мастериниң» аттарын тысып турар. Аңаа чоок-кавы чыдар девискээрлер шыырак дээр мөгелерин кириштирери чаңчыл болу берген турганын сактыр мен. 1984 чылда, таптыг-ла 24 чыл бурунгаар эгелзэн бо маргылдаа чамдык үелерде делегей чергелиг кылдыр эртип турган. Бо чылын

база ындыг эрге-байдалдыг эр-тирер сорулга салдыг турган, ынчалза-даа чалаткан моол мөгелерниң келбээни-биле маргылдааны Бүгү-россия чергелиг кылдыр эрттирген. Тыва-моол мөгелерниң аразына тыва хүрешке «Найырал» деп маргылдааны база организаастаары көрдүнүп турган. Ынчалза-даа кожаларывыстың келбээни-биле ук хүреш болбаан.

Маргылдаа бедик организаастыг байдалга эрткен. Сонгаартан келген тренерлер-даа, мөгелер-даа тыва оолдар, кыстарның белеткелениң шыыраан демдеглер турган. Олар эң хөй килдерге чемпион болганнар. Бо маргылдаага ниитизи-биле 100 эр болгаш 10 херээр мөге киришкен. Оларның аразында спорт мастерлери, оларга кандидаттар элзэн хөй болган. Чамдыктары хостуг хү-

решке делегей чергелиг маргылдааларның киржикчилери.

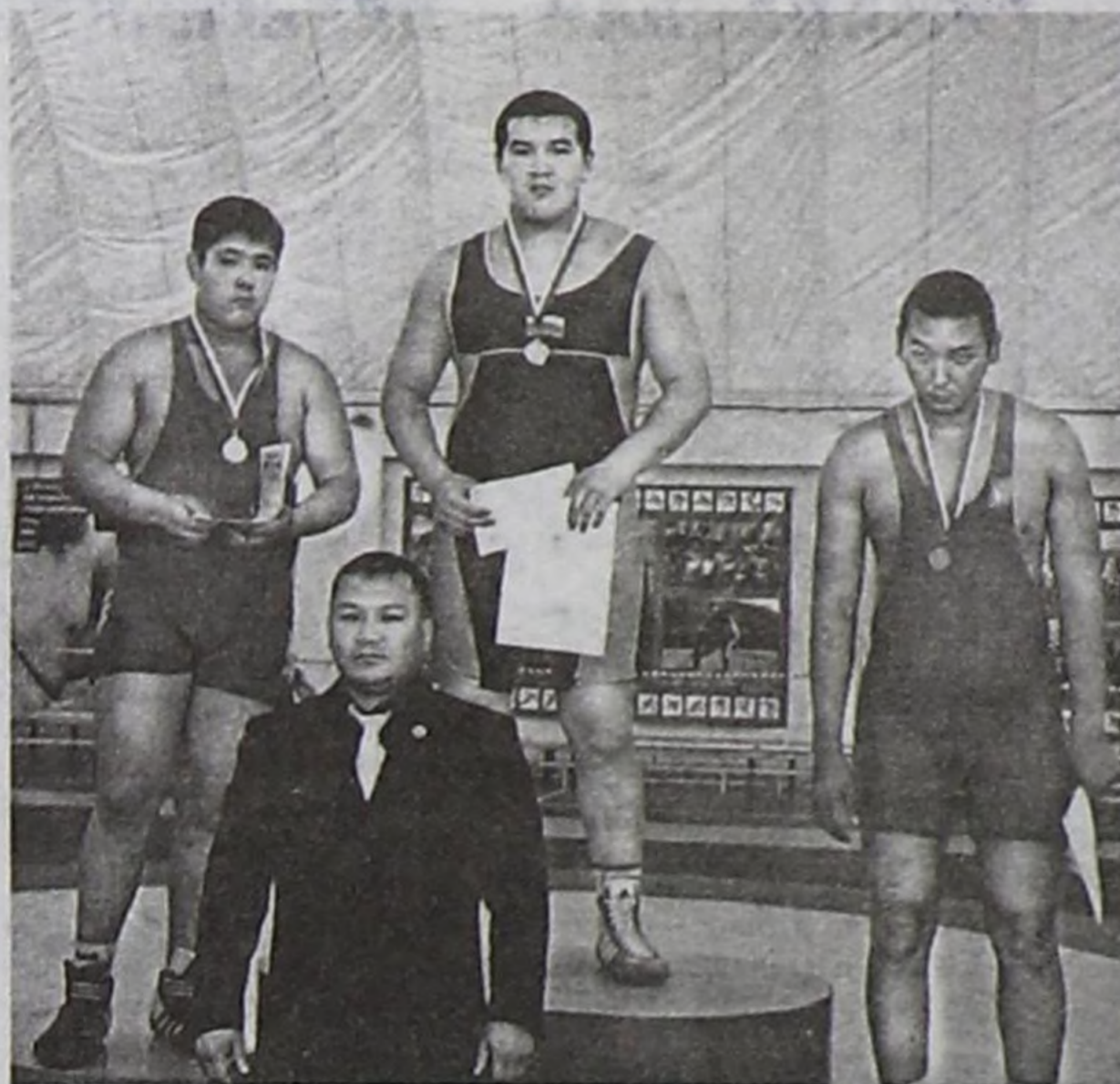
Бир хүн иштинде эрткен чидиг демиселдин түннелинде 48 килге херээрженнер аразына Сайзана Ооржак чемпионнаан, ийги черни Чойгана Монгуш ээлзэн. Оларның кайызы-даа хостуг хүрешке тыва школаның спортчулары. 55 кг. чедир деңзиге Тываның төлээлери Буянмаа Куулар бирги, Чейнеш Бүрбү ийги болгаш Сылдысмаа Дун үшкү черни ээлзэн. База-ла херээрженнер аразына 72 килге эрткен салгыларга Ольга Сандый чемпионнаан, Сылдысмаа Ондар ийги черни, а Алдынмай Хомушку үшкү черни ээлзэн.

Эр мөгелер аразына 55 кил чедир деңзиге Меңги Мортуй-оол чемпионнаан. Ол чоокта чаа олимпий чемпиону Буйбасар Сайтиевтин шаңналы дээш эрткен делегей чергелиг маргылдаага кончуг эки көргүзүлгелер болган өзүп оор мөге. Ийги черни база бир шыырак тыва мөге Ай-оол Ондар, үшкү черлерни Күжүгет Дозураш биле Церен Будаев (Бурятия) алган. Сөөлгү бурят мөге оол хостуг хүрешке республиканың чоокта чаа эрткен элзэди оолдар аразына чемпионнадынга тыва эшөөрүн дөгөрезин октааш, Тыва Республиканың чемпиону атты чаалап алган турган. Бо удаа ол үшкү черге төлөптиг болган.

60 кг. чедир деңзиге Мерген Санаа чемпионнаан, ийги черни Айдыс Куулар элзэн. Бо килге үшкү черлерни Бакланов Евгений (Кемерово областы) биле Артас Санаа үлөшкеннер.

66 килге Красноярскиниң төлээзи Сергей Стефаненко чемпионнаан. Ийги черге Айдыс Ооржак төлөптиг болган. Республиканың база бир шыырак мөгеи Аяс Делгер-оол үшкү черни бо удаа Новосибирск областан келген Равиль Саламов-биле үлөжир аргалыг болган.

Чидиг демисел 74 кг. чедир деңзиге эрткен. Аңаа бистиң чаңгыс чер-чуртууус, ынчалза-даа бо маргылдаага Новосибирск

120 килге тиилекчилер Соян Сонам, Орлан Мижит-Доржу болгаш Эдиски Ооржак.

областы төлөзлөп хүрешкен Саян Дамба чемпионнаан, ийги черге Серээ Шолбан, а үшкү черлерни Темир Ондар биле Максим Кочаян (Кемерово облазы) алганнар. Сөөлгү мөгениң амгы тренери Анатолий Сивков мурнунда чылдарда ССРЭ-ниң үш дакпыр чемпиону, сурагылыг мөге чораан. Ону мөгелер аразында хүндүлөп, «Кемеровский» деп шолалаар турган. А Сивков бо маргылдаага бодунуң кижизиткени мөге оолдарны кириштирип, Кызылга кээп чораан.

84 килге бирги черни Бурятиядан мөге Басир Астарханов бүзүрелдин-биле чаалап алган. Арткан черлерни тыва мөгелер Омак Кара-Сал, Айдыс Куулар болгаш Буян Бурбучук аразында үлөшкен.

96 кг-ге Ай-Демир Монгуш кымга-даа аштырбайн, тиилелгени чедип алган. Ийги черге Мерген Ооржак, а үшкү черлерге Сергек Ондар биле Аңгыр Куулар олар

төлөптиг болганнар.

Эң хүндүлүг – 120 килден аар деңзиге мөгелер аразына Соян Сонам чемпионнаан. Кызылдың №9 ортумак школазының бо чылгы доозукчузу аныак мөге «афганчы»-дайынчы чораан Орлан Кожаның чырык адынга тураскааткан тыва хүрешке маргылдаага чоокта чаа чемпионнааш, чиик автомашинаны шаңнал кылдыр алган. Бо килге ийги черни Орлан Мижит-Доржу, а үшкү черни Эдиски Ооржак ээлзэн.

Маргылдааның киржикчилеринге ТР-ниң Чазааның Даргазының ораакчызы А.П.Дамба-Хуурак байыр чедирген. Тиилекчилерге «Азия төвү» маргылдааның шаңналдары – чемпионнарга тустузунда 5 муң рубльдерни, өске шаңналдыг черлерниң эдилекчилеринге 1 мундан 3 муң чедир рубльдерни, үш янзы үнелиг медальдарны болгаш хүндүлүг бижиктерни тывыскаан.

Хүреш үезинде.

Шыырак дөрт команданың санынче кирген

Эрткен каш хонук иштинде бут бөмбүүнге Европа чемпионнадынга кончуг чугула ужуражылгалар болгаш тиилелгелер болган. Турцияның чыынды командазы канчаар-даа аажок чидиг демиселге Хорватияның дыка шыырак командазын 3:1 санга оюн соонда пенальти теп тургаш тиилеп алгаш, чартык түңнел оюнга Германияның чыынды командазы-биле ойнаар эргени чаалап алган. Испаннар база-ла пенальти тепкеш, делегейниң дөрт дакпыр чемпионнары – Италияның чыынды командазын уткаш, чартык түңнел оюнче кирген. Олар бо неделяда Венага эртер оюнга Россияның чыынды командазы-биле база катап шөлге ужуражыр.

даа оюн төнчүзүнге чедир дөрт-ле минута арткан, а тиилелге колдуу Россияның «карманында» турда, удурланкчылары харыы бөмбүктү Игорь Акинфеевтин хаалгазынче кирип теп шыдапканнар. Мындыг таварылгада «бодунуң бажынче суг кудуп алган» дижир. Орустар немелде 30 минута үеде күш-шыдал болгаш арга-шинең талазы-биле эки белеткелдин көргүзүп, удаа-дараа база ийи бөмбүктү (Торбинский, Аршавин) удурланкчызының хаалгазынче кирип тепкен!

Бо чемпионатка бут бөмбүкчүнүн карьеразын доозуп турган голланд сурагылыг хаалгачы Эдвин Ван Дер Сар шак ынчалдыр алдар чок шөл-биле чарлыр ужурга таварышкан. Аңаа бодаарга, оларның тренери Марко Ван Бастен Россияның чыынды командазының оолдарына оюн соонда байыр чедирип четкен. Таптыг-ла 20 чыл бурунгаар, 1988 чылда Европа чемпионнадының түңнел оюнунда ССРЭ-ниң чыынды ко-

мандазының (Ренат Дасаевтин) хаалгазынче бөмбүктү бо-ла алдарлыг Ван Бастен боду кирип тепкеш, Голландияны чемпион атка чедирген. Орус оолдар акыларының «өжээнин» Ван Бастенден 20 чыл болгаш негеп алганнары бо деп демдеглер болур. Голландылар ам Евро-2008-тен үнген! Россия, эр хей!

Россияның чыынды командазының бо неделяда удурланкчызы – база катап Испанияның командазы болур. Аныак бо команда орустар ышкаш дүрген оюнуг, ынчалза-даа Испанияның тренери Луис Арагонес «Орустар-биле ужуражылга чиик эвес болур, чүге дизе, Россияның командазы кончуг шыырак-тыр» деп дүүн чугаалаан. Үнелел эки-дир, шынап-ла, бистиң чурттуң командазындан удурланкчылары коргуп-ла турар болза экизи ол. Элчеглиг «демисел» Венага эртер...

Футболдун чуруктарын Интернеттен алган.

Арынны Юрий КӨК-ООЛ белеткээн.

Халдаашкында Андрей Аршавин.

Тренер Гус Хиддингиниң өөрүшкү илерээдишкени.

Россияның чыынды командазының байдалы кандыгыл? Черле багай эвес. Ол бети дизе, бо чемпионаттың хүлөр медалын чаалап алганы ол. Бир эвес эң баштайгы оюнунда 1:4 санга уттурганы Испанияның чыынды командазын бо удаа тиилеп шыдаптар болза, мырыңай түңнел оюнга алдын медаль болгаш диптиң кубогу дээш ойнаар эргени чаалап алыр. Хамык чүвени баш бурунгаар буурапгазы-биле, бо чугааны мооң-биле доозуп каалы.

Июнь 21-де Россияның чыынды командазы Европаның бо чемпионнадының эң шыырак командаларының бирээзи – Нидерландының (Голландияның) чыынды командазы-биле ойнаан. Бо команданы харын-даа Евро-2008-тиң тиилекчизи болур кылдыр чамдык специалистер санап турган. Ынчалза-даа орустар бо шыырак команданың оруун «дуй» чыдыпкан. Олар голланд аймак тренери Гус Хиддинкин удурулгалы-биле голландыларга удур кончуг уран болгаш бодамчалыг ойнааш, удурланкчыларын 3:1 санга чараш тиилеп алдылар.

Бо оюнну көргөн улус сактыр, Россияның командазы эгезинден эгелзэш эки ойнап, удаа-дараа халдал турза-даа, саны чүгле оюнун ийги чартында (Павличенко) ажыдып шыдаан. Ынчалза-

Культура болгаш шажын-чүдүлгө

«ГИМАЛАЙЛАР – ДЕЛЕГЕЙНИҢ ЫДЫК ЧЕРИ»

Июнь 20-де Тыва Республиканың Национал музейинге «Гималайлар – делегейниң ыдык чери» деп Николай болгаш Святослав Рерихтерниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазынга тураскааткан делегейниң Рерихтер төвүнүн көжүп чоруур делгелгези ажыттыңган. Ук делгелгени Николай болгаш Святослав Рерихтерниң Төп Азия экспедициязының 80 чылынга тураскааткан. Делгелге бо хүннерде Минусинскиниң Мартынов аттыг регионалдыг чурт-шинчилел музейинде делгеттинген, а июнь 20-де Тывада келген.

Делгелгеде сураглыг чурукчуларның 60 ажыг чуруктары болгаш 5 бойдус чурумалы кирип турар. Чурукчуларның ажилдарының «Чингис-Хаан» деп сериязындан үш ажыл улуг сонугралды болдурары чугаажок. Ол дээрже «Сагыш-сеткил таалалының даа», «Индокитайның маадырлары», «Эртин» деп ажилдар-дыр. Чурукчуларның дыка хөй ажилдары сарыг шажын темазынга тураскааттыңган. Оон аңгыда бо ажилдардан Эверест, Канченджангу, Конга даа (Колокол) дээрн ышкаш ат-сураа билдингир бедиктерни көрүп болур.

Бистиң корр.

Хамаатыларның эргелери камгалалда

БОДУНУҢ АКШАЗЫ ЧОГУНДАН...

Күрүнө Статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының медээзи-биле алырга, 2008 чылдың июнь 1-де 19 организацияның шалыңга өрөзи 30 млн. 497 муң рубль болуп турар. Ооң иштинден 70 муң рубльди тус черниң бюджетинден чедир акшаландырбаанындан, 30 млн. 427 муң рубльди бодунуң акша-төгери чок болганындан төлөтпүзмөз. Республиканың сес кожунунда шалың өрөзи чок болуп турар.

Тос организация ийи ажыг айның дургузунда шалың төлөвзүннүндөн өрөзи 24 млн. 706 муң рубль четкен. Дөрт көдээ ажил-агый бүдүрүлгези 1 млн. 743 муң рубль шалың өрөлиг. Чуртталга-коммунал ажил-агыйының ийи бүдүрүлгези боттарының ажилчынарынга 1 млн. 633 муң рубльди төлөвзүн. Үлөтпүрнүң бир бүдүрүлгезинин шалың өрөзи 3 млн. 288 муң рубль чедир чыгы берген. Ийи бюджет организациязының өрөзи 70 муң рубль.

Шалыңны чогуур үезинде төлөп берип шыдавайн турарының кол-ла чылдагааны албан черлеринин болгаш организацияларның бодунуң акша-хөреңгизинин чогууда, ол ышкаш орулга чок карылгалыг ажилдап келгенинден болуп турар. Ажил-агыйи хоозураан дөрт организацияның шалың өрөзи 18 млн. 948 муң рубль четкен, ол болза республиканың шалың өрөзинин 62 хуузу болур. Эң-не хөй

шалың өрөзи «Тыва даг-дүгү» комбинатында онаажып турар, ында өрө 13 млн. 959 муң рубль четкен. Барыын-Хемчик кожунунуң прокурору бо бүдүрүлгениң конкурс удуртукчузунга хамаарыштыр статистика информациязын кири-ринин чурумун хажытканы дээр административтиг бүдүрүлгө кеземче херзэн оттурган.

Бо чылын республиканың прокуратура органнары шалың төлөвзүннүн факт-барымдааларында үндөзилээш, хоойлужудулганың хажыдышкынарын эдери-биле 101 негелдени кириген. Бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларның 16 удуртукчузунга сагындырыгны берген. Хамаатыларның сонугралынга дүүштүр 728 муң рубль шалың өрөзин тыртып бээр-биле 99 билдиришкени судче кириген. Прокуратура ажилдакчылары 31 административтиг кеземче херзэн оттурган.

Административтиг харысал-

гага 23 удуртукчуна онааган, оон иштинде беш арбитраж удуртукчузу бар. Өвүр кожунунуң прокурору майда кожунунуң төп эмнелгезинин кол эмчизинге хамаарыштыр административтиг кеземче херзэн оттурган. Каа-Хем кожунунуң «Копту-Аксы», «Бүрен-Хем», «Бүрен», «Енисей» муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгелеринин директорлары боттарының ажилчынарынга доктааткан чурумундан эвээш хемчээлдиг шалың төлөп бергени дээр торгатканнар. Улуг-Хем кожунунуң прокурору май айда шалыңны чогуур үезинде төлөвзүн турары дээр кожуну чагыргазының даргазынга болгаш кожунунуң төп эмнелгезинин кол эмчизинге хамаарыштыр административтиг кеземче херзэн оттурган.

Тыва Республиканың прокуратура органнарының ап чоруткан хемчеглеринин түннелинде, бо чылдың июнь 1-де 15 млн. 656 муң рубль шалың өрөзин төлөп берген. Ийи организация 168 муң рубль шалың өрөзин долузу-биле төлөзүн. Алды организация шалың өрөзин 1 млн. 620 муң рубльге эвээжеткен.

Виктория САЛЧАК,

Тыва Республиканың прокуратуразының килдис улуг прокурору.

Хыналдадан илерээни

РЕКТОРНУҢ ЧАЗЫЙ-ЧИЛБИЗИ ХАНЫЛААН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, Тываның күрүнө университетинин ректору турган Николай Дубровскийге хамаарыштыр база бир кеземче херзэн оттурган.

Бо чылдың март 28-те Кызыл хоорайның суду Николай Дубровскийни хээли алганынга буруулуг деп санааш, РФ-тиң Кеземче кодекзинин 290 чүүлүнүн 1 кезээ-биле 500 муң рубль хемчээлдиг торгаалга онаап шийткен.

Тыва Республиканың прокуратуразының коррупцияга удур демиселдин хоойлужудулгазының күүселдезин хайгаараар килдизи Тываның күрүнө университетинин саң-хөө ажил-агый чорудулгазын

хынаан түннелинде, кем-херек үүлгедиишкениниң составы илереп турар факт-барымдааларны илереди тпккан.

Николай Дубровский бодунуң эрге-дужаалын ажыглап алгаш, ажил берикчизи — Федералдыг өөредилге талазы-биле агентилдин айтышкыны чокка Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзинин 191 чүүлүн хажыдып, бодун шаңнаар, шалыңыга немелде акша бээр болгаш өске-даа шаң-

нал төлөвирлер дугайында дужаалдарны үндүрүп турган. 2006-2007 чылдарда хоойлу езугаар эвес 1 млн. 61 муң 99 рубль бюджет акшазын ол бодунга шийгээткен. Республика прокуратуразы айтырыгны шийтпирлээри-биле хыналда-ның материалдарын иштики херектер органнарының чоруткан. Тыва Республиканың ИХЯ-ның чанында истелге кезээ Николай Дубровскийге хамаарыштыр кеземче херзэн оттурган.

Максим ГЛЕБОВ,

Республика прокуратуразының килдис прокурору.

Чагаалар аразындан

АК-ДАШ СУУРНУҢ БИБЛИОТЕКАЗЫНДАН

Ак-Даш суурнуң библиотекасында Шораана Шыдырааевна Сарыглар эргелекчилеп ажылдаала, 16 чыл болган. Библиотекада номнарны тема, үжүк аайы-биле делгеп алган.

— Тыва чогаалчыларның номнары харын арай эвээш-тир ийин. Номчукчулар саны хөй: колдуунда

башкылар, өөреникчилер. Эмчи Татьяна Доржуевна номчуттунарынга ынак. Ак-Даш школазының директору Валентина Донгаковна школада класстар аайы-биле номнар чыып турар бис, ону библиотекага бээрин аазаан чүве — деп, Ш.Сарыглар ажылының дугайында чугаалап олурда, Ак-Даш суму ча-

гыргазының даргазы Таисья Хеймер-ооловна келгеш, «Чагыткан тыва номнарывыс Сүт-Хөлде чедип келген, дүш соонда бистиң машинавыс-биле баткаш, ап алыңар» — дээр баарга, мында номга ынактар хөй-дүр деп өөрүп турдум.

Чылбак МОНГУШ.

Сүт-Хөл кожун.

Эрге-чассыг оглувуска

Бистиң эрге-чассыг, ийи кыстың аразынга өзүп келген чаңгыс оглувус, Байыр Александрович Чооду, май 17-де орук озал-ондаанга таварышкаш, аныяк чашназынындан, ада-иезинден, дунмаларындан, угбазындан, ынак уруундан, аал-оранындан кезээ мөңгөде чарлып чоруткан. Оглувус ортумак школаны дооскаш, шериг херзэн Чечен дайыны чаа-ла эгелеп турда, чечен чонунуң келир үеде чагай чоруу дээр эрес-дидим эрттиргеш келген. Ак сеткилдиг, дузааргак, эш-өөрү дээр амы-тынын-даа харамнамас оглувусту турган кезээниң командадал чери үнелеп, «Эрес маадырлыг чорук» деп медаль-биле шаңнаан болгаш хөй санныг Хүндүлел бижиктерни, дипломнары тывыскаш. «Чечен дайынының киржикчизи» деп шынзылгалыг чанып келди. Оон соонда, Афган дайынының киржикчилери Юрий, Леонид Кара-оол алышкылар-биле кады ажилдап тургаш, Кызылдың шериг кезээне сөөлгү хонуктарынга чедир ажилдап, чараш амыдыралды тудуп чорду.

Ажилдап турган коллективинин, дарга-бошкаларының, эш-өөрүнүн бүзүрелин, хүндүткелин чаалап ап, шаңнадып, мактадып эки ажилдап чораанын чон билир. Оглувус кончук биче сеткилдиг, хүндүлээчел, дузааргак, экиргек киж чораан. Кыска назының иштинде бодунуң кызымаккай, эрескежээ, амыдырал дээр, бурунгаар чүткүлдүү-биле эки чүүлдерни өг-бүлезинге арттырып каанынга ада-

иези бистер чоргаарланып чоруур бис. А ооң чедир кылбайн барган күзелдерин, бодалдарын амыдыралга боттандыраарында ада-иези, угбазы, дунмалары кызыдар, уламчылаар бис.

Оглувус хөй-хөй эш-өөрүнге, Чечен дайынынга кады кирип чораан эштеринге, чаңгысклассчыларынга, кады ажилдап турган шериг кезээнге, төрелдеринге сөөлгү оруунче үдеттирип, хөй-хөй айыраң чараш чечектер-биле шугла-дып, дуб ыяшты кавайлангаш, төрзэн черинин довураан чорган кылгаш, төнмөс уйгузун удуп чыдыпкан.

Оглувустуң июнь 29-та төрүт-түнгөн хүнү, турган болза 32 харлаар ийик. Ол бистиң аравыста чок-даа болза, чевег-хөөрүнге боодал чечектерни, ынак аш-чемин делгеп чедер бис.

Төрүттүнгөн хүнүң уткуй

Дөгөревис чыгып алгаш

байыр тудуп,

Боодал-боодал чечектерден

Боова, боорзак эң-не ынак

Аш-чеминден аппарып бээрин

азаап ор бис, оглум

Оглувуска сөөлгү чагывыс:

Черниң ыраа соок черге

Чеже чыдар, туруп кээр сен.

Чериң, чуртуң тайгазынче

Чек болуп хуула бээр сен.

Төрзэн чериң кавайлангаш

Төлү болуп, мөңгө удуп

Арткан биске шолбан болуп

Аравыска чырып чору.

Оглувустуң ада-иезинге, угбазы, дунмазынга, өг-бүлезинге, уруунга сөөлгү чагы:

Өртемчейге эртенги хүн билдинмес-тир

Өөрүшкүлүг чуртталгамдан чарлып тура

Артып калган төрелдерим, улузумга

Аажок ынак сөглекседим, динналбады.

Өрү хүнден, сылдыстардан дилээрге-даа

Өлгөн соонда, турдунмас-тыр, чараштарым.

Удур тургаш, чассыдыптар харыым чок-тур

Уруг-дарыым, ыглашаңар, үлөвис-тир.

Ада-ием, ынак эжим, чаңгыс кызым

Араңарда эпиг-демниг эдержинер.

Араңарга аас-кежим халаңайнып

Амыр-шөлзөн чурттавас мен, салымым-дыр.

Чырык черге чурттаксаан мен, ынчалза-даа

Чыдар черим шимиттинип алгаш барды

Мурнай, соннай төрүттүнгөн угбам, дунмам

Муңгаралга алыспаңар, байырлыг че!

Ада-иези Чанзанмаа, Александр ЧООДУЛАР.

Уру аржааны ажыттынар

Саян-Шушенскиниң заповеднигинин удуртур чери Уру аржаанынга 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп барып, кирип болурун Тыва Республиканың чурттакчыларынга дыңнадып тур. Аржаанче кирер эрттирилгелерни Сүт-Хөл кожунунуң Ишкин суурунда заповедниктин методизи Ю.Ч.Ондардан алыр болгаш аржаанга турарының чуруму-биле оон таныжып ап болур.

Хүндүлүг Тыва Республиканың чурттакчылары болгаш аалчылары!

Дус-Хөл дыштанылга пансионаты июнь 20-ден эгелеп, кадыкшыл быжыглар баштайгы сезонун ажыдып турар. Айтырыгларны дараазында телефон-биле тодарадып ап болур: 3-81-81, 2-23-19. Профэвилелдер бажыңы, Кочетов кудумчузу 30 дугаарлыг бажың.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛААШ...

Чеди-Хөл кожунунуң Ак-Тал ортумак школазының Олесья Сергеевна Шулуунуң адынга 2001 чылдың июнь 14-те тывыскаш А №7304780 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчысы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: юстиция-полиция-юлдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, үлөтпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солуп көлбөй барганда, 3-14-94 телефонче долтаар.
Неделда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9600. Чагыт 66. Номери парламгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «ТываКредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле хамызын Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткүн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүмнүн бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шотинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дынаадылары дээр авторлар боттары харылаар.